

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра економіки та менеджменту

Шевченко О. С.

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ
ОСНОВ ЕКОНОМІКИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для студентів 5 курсу фізико-математичного факультету
спеціалізація математика та економіка

Чернігів,
2013

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра економіки та менеджменту

Шевченко О. С.

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ
ОСНОВ ЕКОНОМІКИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для студентів 5 курсу фізико-математичного факультету
спеціалізація математика та економіка

Чернігів,
2013

УДК 378.016:33(075.8)
ББК У01я73
Ш38

Рецензенти:

В.М. Левківський – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та менеджменту Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка

О.В. Мініна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії й економіки підприємств Чернігівського національного технологічного університету

Шевченко О. С.

Ш 38 Методика навчання основ економіки: навчально-методичний посібник для студентів 5 курсу фізико-математичного факультету спеціальності – 7.040201, 8.040201 "Математика", спеціалізації – "Математика і економіка" / Шевченко О. С. – Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка, 2013. – 104 с.

ББК У01я7

УДК 378.016:33(075.8)

Методичні рекомендації призначені для студентів 5 курсу спеціальності "Математика", спеціалізації – "Математика і економіка". Він включає теоретичні та методичні пояснення до викладання основ економіки в закладах освіти. Кожна тема підкріплена практичними вправами та тестами, що дає змогу закріпити здобуті теоретичні знання та перевірити їх рівень.

Рекомендовано до друку
вченою радою фізико-математичного факультету
(протокол № 5 від 24 грудня 2013 р.)

© О. С. Шевченко, 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Тема 1. РЕЗУЛЬТАТИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА	7
1.1. Сутність ВВП та ВВП7	7
1.2. Способи розрахунку ВВП9	9
1.3. Номінальний та реальний ВВП.....11	11
1.4. ВВП і добробут населення11	11
Тема 2. СУКУПНИЙ ПОПИТ І СУКУПНА ПРОПОЗИЦІЯ. МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА	17
2.1. Сутність та складові сукупного попиту. Крива AD.17	17
2.2. Цінові та нецінові чинники сукупного попиту18	18
2.3. Сутність сукупної пропозиції. Крива AS.....19	19
2.4. Цінові та нецінові фактори сукупної пропозиції .21	21
2.5. Взаємодія AD і AS. Макроекономічна рівновага ...21	21
Тема 3. РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ЕКОНОМІЦІ. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ Й ЦИКЛІЧНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	27
3.1. Неспроможність ринку та її форми.....28	28
3.2. Економічні функції держави30	30
3.3. Економічне зростання. Показники економічного зростання.....30	30
3.4. Роль заощаджень та інвестицій в процесі економічного розвитку	31
3.5. Суть та фази ділового (економічного) циклу	34

Тема 4. БЕЗРОБІТТЯ ТА ІНФЛЯЦІЯ	44
4.1. Сутність зайнятості та безробіття.....	45
4.2 Види та рівень безробіття	46
4.3. Соціально-економічні наслідки безробіття та політика зайнятості.....	48
4.4. Суть та види інфляції.....	50
4.5. Соціально-економічні наслідки інфляції.....	53
4.6. Антиінфляційна політика. Взаємозв'язок інфляції та безробіття.....	54
Тема 5. МОНЕТАРНА ТА ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ	63
5.1. Грошова маса та її вимір. Зміна пропозиції грошей та її вплив на рівень ділової активності.	64
5.2. Центральний банк та його функції	66
5.3. Монетарна політика Центрального банку та її інструменти	69
5.4. Суть, види податків та зміст податкової системи.....	70
5.5. Структура державного бюджету країни.....	74
5.6. Причини виникнення державного боргу	76
5.7. Зміст, цілі та інструменти фіскальної політики	78
Тема 6. ОСНОВИ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ	85
6.1. Принципи абсолютних та порівняльних переваг.....	85
6.2. Суть міжнародної торгівлі.....	87
6.3. Обмеження в міжнародній торгівлі	89
6.4. Сучасна міжнародна валютна система.....	92
ЛІТЕРАТУРА	99

ВСТУП

"Методика навчання основ економіки" – це завершальна дисципліна циклу психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя економіки до практичної діяльності викладача економіки у навчальних закладах різного типу.

Вивчення дисципліни "Методика навчання основ економіки" відбувається в процесі навчання, що охоплює лекційні та практично-семінарські заняття, педагогічну практику.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є: основні методи і прийоми проведення уроків, лекцій, тренінгів, навчальних ігор, практичних або семінарських занять з економіки для різних вікових груп ґрунтуючись на прийнятих стандартах викладання економіки.

Міжпредметні зв'язки: "Методика навчання основ економіки" перебуває на перетині кількох наукових галузей: економічної, педагогічної, психологічної. Предмет має міцне міждисциплінарне підґрунтя й широкі інтернаукові зв'язки.

Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни "Методика навчання основ економіки" є формування у студентів сучасного економічного й педагогічного мислення шляхом глибокого засвоєння ними категоріального апарату й концептуальних положень з економіки, психології та методики викладання економіки.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни "Методика навчання основ економіки" є забезпечити засвоєння основних методів, прийомів і засобів викладання, застосування яких може бути доцільним у навчально-виховному процесі, й особливо на перших етапах практичної діяльності.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати:

- базові поняття та принципи методики викладання економічних дисциплін;
- основні методичні засоби та прийоми викладання.

вміти:

- планувати викладання економічної дисципліни: розробити навчальну програму курсу, скласти модель засвоєння бази знань (до курсу загалом і до окремої теми);
- підготувати й провести уроки, лекції, тренінги, навчальні ігри, практичні або семінарські заняття з економіки для різних вікових груп за власною методикою, ґрунтуючись на прийнятих стандартах викладання економіки;
- використовувати методи активізації навчальної діяльності тих, хто вчиться, під час вивчення економічних наук;
- розробляти й застосовувати наочні методи навчання, зважаючи на особливості економічних знань як предмета навчання;
- створювати умови для ефективної самостійної навчальної діяльності тих, хто навчається, з урахуванням вікових особливостей їх;
- планувати й організовувати самостійну роботу учнів у процесі вивчення економіки;
- контролювати й оцінювати знання, вміння і готовність до професійної діяльності тих, хто навчається.

У процесі викладання курсу "Методика навчання основ економіки" у майбутнього викладача треба формувати особистісно-професійну позицію з економіки, поглиблювати пізнання й засвоєння ним методичних засобів. Для цього потрібно чітко знати закономірності й мету процесу навчання, визначити з огляду на це вимоги до методики викладання економіки.

ТЕМА 1. РЕЗУЛЬТАТИ
НАЦІОНАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА

1.1. Сутність ВВП та ВВП.

1.2. Способи розрахунку ВВП.

1.3. Номінальний та реальний ВВП.

1.4. ВВП і добробут населення.

Як відповідальні громадяни, учні зрозуміють, що макроекономічні проблеми в тій чи іншій мірі зачіпають інтереси кожної людини, а прийняття відповідальних рішень потребує розуміння того, яким чином урядові статистичні та бухгалтерські служби підраховують та відображають у офіційній звітності основні показники кінцевих результатів національного виробництва. Ця інформація важлива для визначення міри реалізації намічених цілей, розробки перспективних заходів економічної політики, визначення та співставлення рівнів життя населення різних країн, порівняльного аналізу результатів їх економічного розвитку тощо.

Основні поняття: Валовий внутрішній продукт (ВВП). Валовий національний продукт (ВВП). Способи розрахунку ВВП. Особисті споживчі видатки. Валові і чисті інвестиції. Державні закупівлі товарів і послуг. Чистий експорт. Національний дохід (НД). Номінальний та реальний ВВП. Дефлятор ВВП. ВВП на одну особу. Потенційний ВВП.

1.1. Сутність ВВП та ВВП

Макроекономічний аналіз спирається на низку узагальнюючих показників які дозволяють вимірювати результати функціонування національної економіки та досліджувати господарські процеси в агрегованому вигляді.

Основним показником, який узагальнює результати функціонування національної економіки за певний період часу є валовий внутрішній продукт.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – це ринкова вартість усієї сукупності кінцевих товарів і послуг, вироблених у країні за певний проміжок часу, як правило за рік.

При розкритті сутності ВВП слід звернути увагу на те, що даний показник враховує ринкову вартість не всіх, а лише кінцевих товарів і послуг, вироблених у країні за певний проміжок часу. Нагадайте, що кінцева продукція – це товари та послуги, які купуються для споживання та інвестицій, а не для подальшої переробки.

Важливо враховувати, що влюбій економіці деяка частина факторів виробництва (а значить і доходів на ці фактори) належить іноземним громадянам. Водночас громадяни цієї країни можуть отримувати частину доходів за її межами. У зв'язку з цим при вимірюванні результатів національного виробництва крім показника валового внутрішнього продукту враховують показник валового національного продукту.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) враховує вартість річного обсягу кінцевих товарів і послуг, вироблених із ресурсів, розміщених у певній країні, незалежно від того, хто є їх власниками (громадяни цієї країни чи іноземці).

Валовий національний продукт (ВНП) враховує вартість річного обсягу кінцевих товарів та послуг, вироблених з ресурсів, які належать громадянам певної країни, незалежно від місця розташування цих ресурсів (у країні чи за кордоном).

Треба пояснити учням, що ВВП та ВНП це вартість кінцевих товарів та послуг створених в економіці за певний проміжок часу, але ВВП розраховується за територіальним критерієм (в межах певної країни), а ВНП за національним критерієм (конкретною нацією). Знаючи ВНП, можна розрахувати ВВП і навпаки.

$$\text{ВВП} = \text{ВНП} - \text{доходи, отримані громадянами країни за кордоном} + \text{доходи, отримані іноземцями в даній країні.}$$

1.2. Способи розрахунку ВВП

Валовий внутрішній продукт можна розрахувати двома способами:

1) За сумою видатків на придбаних товарів та послуг:

$$Y = C + I + G + X_n \quad (1)$$

де Y – валовий внутрішній продукт;

C – особисті споживчі видатки (витрати домашніх господарств на різноманітні товари і послуги: на хліб, цукор, одяг, побутову техніку, комунальні послуги тощо);

I – валові приватні інвестиції (витрати підприємців на закупівлю машин, устаткування, будівництво, зміну запасів тощо);

G – державні видатки (усі витрати держави, пов'язані з безпосереднім виробництвом товарів та послуг). *Трансфертні платежі* (виплати безробітним, інвалідам, пенсіонерам) не включаються до складу ВВП;

X_n – чистий експорт, (витрати іноземців, різниця між експортом (товарами та послугами, які виробляються в одній країні і продаються в іншій) та імпортом (товарами і послугами, які купуються певною країною в інших країнах).

З ВВП виключаються так звані непродуктивні грошові операції. По-перше, це чисто фінансові операції: державні трансферти; доходи від купівлі-продажу цінних паперів; приватні трансфери. Друга група непродуктивних операцій – продаж раніше вживаних речей. Виключаються також із ВВП товари та послуги, вироблені для власного споживання виробника, тому що вони не супроводжуються грошовими операціями, а ВВП – це грошовий показник.

2) За сумою доходів, створених у процесі виробництва товарів та послуг:

$$Y = w + R + i + P + A + T_n \quad (2)$$

де Y – валовий внутрішній продукт;

w – заробітна плата (грошова винагорода за працю робітників, службовців, а також додаткові виплати на соціальне забезпечення, соціальне страхування тощо);

R – рентні платежі (доходи домашніх господарств від наданих в оренду землі, приміщень тощо);

i – *процент* (виплати з грошового доходу приватного бізнесу постачальникам грошового капіталу);

P – *прибуток* (доход некорпоративного підприємницького сектору і валовий прибуток корпорацій: дивіденди, податок на доходи корпорацій, нерозподілений прибуток корпорацій);

A – *амортизаційні відрахування* (вартість спожитого капіталу) (*Амортизація* – це відрахування на придбання інвестиційних товарів, які було спожито в процесі виробництва товарів та послуг на протязі поточного року. Ця частина ВВП не витрачається на споживання, як інші види доходів.

T_n – *непрямі податки* (податки на товари і послуги, які встановлюються у вигляді надбавки до ціни виробника: ПДВ, акцизний збір, мито).

Оскільки витрати одних економічних суб'єктів є водночас доходами інших, ВВП, розрахований за сумою видатків = ВВП за сумою доходів.

На основі показника ВВП розраховується ціла низка інших макроекономічних показників. Важливе місце серед них посідають:

$$\text{Чистий внутрішній продукт (ЧВП)} = \text{ВВП} - \text{Амортизація} \quad (3)$$

$$\begin{aligned} \text{Національний дохід (НД)} &= \text{сума факторних доходів} = \\ &= w + R + i + P = \text{ЧНП} - \text{непрямі податки на бізнес} \end{aligned} \quad (4)$$

$$\begin{aligned} \text{Особистий дохід} & - \text{це отриманий дохід} = \\ &= \text{НД} - \text{відрах. на соцстрах} - \text{под. на прибуток корпорацій} - \\ & - \text{нерозподілений прибуток корпорацій} + \text{трансферти} + \\ & + \text{проценти за держоблігаціями} \end{aligned} \quad (5)$$

$$\text{Доход кінцевого використання (особистий дохід у розпорядженні)} = \text{ОД} - \text{індивід податки} \quad (6)$$

$$\text{Особисті заощадження} = \text{Особистий дохід у розпорядженні} - \text{витрати на особисте споживання} \quad (7)$$

$$\begin{aligned} \text{Чисті інвестиції} &= \\ &= \text{валові інвестиції} - \text{вартість спожитого капіталу} \end{aligned} \quad (8)$$

1.3. Номінальний та реальний ВВП

Рівень та динаміка ВВП залежить не лише від зміни обсягів національного виробництва, але і від зміни цін. Для того, щоб розмежувати вплив цих факторів розрізняють номінальний і реальний ВВП.

Номінальний ВВП – річний обсяг кінцевих товарів і послуг, виражений у поточних цінах.

Реальний ВВП – річний обсяг кінцевих товарів і послуг виражений у постійних (незмінних) цінах, тобто в цінах базового року.

Для корегування грошового вираження ВВП з урахуванням динаміки цін використовують **дефлятор ВВП**.

$$\text{Дефлятор ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Реальний ВВП}} \times 100\%. \quad (9)$$

Звідси:

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Дефлятор ВВП}} \times 100\%. \quad (10)$$

Оскільки реальний ВВП відображає ринкову вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених у країні за рік і виміряну у постійних цінах (грошах, які мають незмінну купівельну спроможність) він є точнішим (у порівнянні з номінальним ВВП) показником функціонування національної економіки.

1.4. ВВП і добробут населення

Слід враховувати, що реальний ВВП вимірює обсяг сукупного виробництва і не відображає змін у рівні життя окремих індивідів. Так, у випадку, коли кількість населення у країні швидко зростає, збільшення ВВП не є свідченням зростання доходів окремих людей. З цих причин обґрунтованішим показником рівня життя людей є обсяг **ВВП на одну особу**, а також зміни в реальному ВВП на одну особу.

Незважаючи на те, що розглянуті вимірники результатів національного виробництва є досить точними і дуже корисними індикаторами економічного стану країни, вони не дають повної картини добробуту суспільства, оскільки не враховують:

- позаринкову діяльність (працю домогосподарок, роботу у домашньому господарстві тощо);
- задоволення, яке люди отримують від роботи;
- поліпшення якості продукції;
- збільшення часу дозвілля;
- зміни у структурі та розподілі сукупної продукції між окремими домашніми господарствами;
- негативні економічні наслідки індустріального розвитку суспільства – забруднення довкілля тощо;
- товари та послуги тіньової економіки тощо.

Необхідно навести статистичні дані щодо загального обсягу ВВП та обсягу ВВП на душу населення в різних країнах світу.

ВПРАВИ

Вправа 1

Необхідно розрахувати вартість кінцевої та проміжної продукції.

Таблиця 1

Дані про виробництво продукції

Стадії руху продукту	Ціна продукту, г.о.	Додана вартість, г.о.
Ферма по розведенню овець	120	120
Підприємство по переробці шерсті	200	80
Фабрика – виробник костюмів	250	50
Оптовий продавець одягу	350	100
Роздрібний продавець одягу	500	150

Вправа 2

Для кожної угоди (транзакції), що наведені нижче, визначте вклад у ВВП. На яку суму в цілому збільшиться ВВП?

- А) 1 січня Ви купили в магазині 10 компакт-дисків за ціною 4\$ за одиницю. Магазин купує диски за ціною 2\$ за одиницю у студії звукозапису.

- Б) Ви купили портсигар А.П. Чехова за 1 тис. \$, заплатив посереднику 10%.
- В) Микита працює на сталеливарному заводі і заробляє 25000 \$ на рік, при цьому виплачує страховій компанії 700 \$ на рік.
- Г) Дмитро виграв 300\$ у лотерею, які були сплачені йому негайно.
- Д) Вітчизняна рекламна компанія виплатила А. Шевченко 10000\$ за участь в акції. А. Шевченко подарував ці гроші Й. Сабо.
- Е) Київська компанія "Mentor Tutor" поповнила свій автопарк, придбав 20 автомобілів по 15000\$ кожен. "Mentor Tutor" продала автомобілі, що були у використанні, на суму 8000\$ компанії "Слобожанська колискова".

Вправа 3

Нижче наведено компоненти ВВП країни Багатії за певний рік

(млрд. гр. од.):

особисті видатки на споживання	50
чисті інвестиції	6
державні закупівлі товарів і послуг	20
рента	3
прибуток акціонерних підприємств	10
відрахування на споживання капіталу	16
процент	8
непрямі податки на бізнес	4
заробітна плата	42
трансферні платежі	6
доходи індивідуальних власників	12
чистий експорт	3
чисті іноземні факторні доходи, зароблені за кордоном	2

1. Обчисліть ВВП як суму видатків і суму доходів.
2. Внесіть необхідні поправки до ВВП, щоб отримати валовий національний продукт.
3. Обчисліть національний дохід (1) вирахуванням відповідних компонентів із валового національного продукту і (2) додаванням доходів, що становлять національний дохід.

Вправа 4

Обчислити номінальний ВВП в аналізованому році за таких умов:

у базовому році реальний ВВП = 1000 грн., в аналізованому році реальний ВВП збільшився на 2 %, а ціни – на 5 %.

Вправа 5

Використовуючи статистичні дані порівняйте динаміку реального ВВП та ВВП на одну особу у різних країнах світу. Побудуйте графік динаміки ВВП на одну особу в Україні. Які висновки можна зробити на основі аналізу табличних та графічних матеріалів?

Вправа 6

Для того, щоб допомогти виявити обмеження ВВП як показника добробуту населення можна провести міні-дискусію "ВВП як показник добробуту населення", запропонувавши обговорення наступних проблем:

- чи існують товари і послуги, які не враховуються у ВВП, але впливають на добробут населення? (товари та послуги, які виробляються вдома для власного споживання, продукція тіньового сектора економіки тощо);
- чи впливають на добробут населення шкідливі наслідки виробничої діяльності, наприклад забруднення довкілля?
- чи враховує показник ВВП виробництво товарів та послуг, шкідливих для здоров'я людей? (алкоголь, тютюнові вироби тощо) і т.д.
- чи враховує показник ВВП на одну особу нерівномірність розподілу багатства у суспільстві?

ТЕСТИ

1. Що з перерахованого нижче є предметом макроекономічного аналізу:
 - A) підвищення цін на цукор в результаті зростання попиту споживачів;
 - B) умови максимізації прибутку фірми, яка виробляє дитячі іграшки;
 - C) зростання кількості безробітних в країні в період кризового падіння виробництва;
 - D) зростання цін на бензин в одному з регіонів країни.
2. Як співвідносяться ВВП, розрахований за сумою видатків і ВВП, розрахований за сумою доходів?
 - A) ВВП за доходами дорівнює ВВП за видатками;
 - B) в умовах економічної кризи ВВП за витратами перевищує ВВП за доходами;
 - C) співвідношення між цими показниками залежить від темпів зростання цін;
 - D) ВВП за доходами завжди перевищує ВВП за витратами.
3. ВВП країни у поточних ринкових цінах зріс на 10% порівняно з попереднім роком. За цей час рівень цін зріс на 6%. Яким було реальне зростання ВВП?
 - A) 10 %;
 - B) Менше, ніж на 4%;
 - C) Більше, ніж на 4%;
 - D) 4 %.
4. За рік в умовній країні ціни зросли у 2 рази, а обсяг випуску продукції не змінився. За цих умов
 - A) реальний ВВП зріс;
 - B) номінальний ВВП зріс;
 - C) номінальний ВВП не змінився;
 - D) номінальний ВВП зменшився.
5. Величина ВВП складає 10000 грошових одиниць (г.о.). споживчі видатки 2000 г.о., інвестиції – 1500 г.о., державні видатки – 500 г.о. Чистий експорт дорівнює:
 - A) 6000 г.о.;
 - B) 12000 г.о.;
 - C) 4000 г.о.;
 - D) 1000 г.о.

6. ВВП збільшиться, якщо:
- А) зменшаться державні витрати на закупівлю товарів і послуг;
 - В) експорт товарів та послуг перевищить їх імпорт;
 - С) імпорт товарів та послуг перевищить їх експорт;
 - Д) зменшаться споживчі видатки.
7. Що не включається до складу ВВП за сумою доходів:
- А) амортизація;
 - В) заробітна плата;
 - С) непрямі податки;
 - Д) чистий експорт.
8. Дефлятор ВВП використовують для:
- А) зведення номінального ВВП до реального;
 - В) врахування неринкових і нелегальних операцій;
 - С) зведення реального ВВП до номінального;
 - Д) врахування невиробничих операцій.
9. Номінальний ВВП вимірюється:
- А) у ринкових поточних цінах;
 - В) у базових (незмінних) цінах;
 - С) у світових цінах;
 - Д) в експортних цінах.
10. Які витрати будуть враховуватись як інвестиції при розрахунку ВВП?
- А) кондитерська фабрика купує нові комп'ютери;
 - В) підприємець купує акції на фондовій біржі;
 - С) фермер купує трактор, що вже був у користуванні;
 - Д) фермер купує державні облігації.
11. Відмінність між дефлятором ВВП та індексом споживчих цін полягає у тому, що:
- А) дефлятор ВВП відображає зміни рівня цін на всі споживчі та інвестиційні товари, а індекс цін – тільки на товари “споживчого кошика”;
 - Б) дефлятор ВВП не відображає зміни цін на імпортні товари, а індекс споживчих цін – відображає їх;
 - В) дефлятор ВВП відображає зміни у структурі виробництва, а індекс споживчих цін – ні;
 - Г) всі відповіді правильні.

ТЕМА 2. СУКУПНИЙ ПОПИТ І СУКУПНА ПРОПОЗИЦІЯ.
МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА

2.1. Сутність та складові сукупного попиту. Крива AD.

2.2. Цінові та нецінові чинники сукупного попиту.

2.3. Сутність сукупної пропозиції. Крива AS.

2.4. Цінові та нецінові фактори сукупної пропозиції.

2.5. Взаємодія AD і AS. Макроекономічна рівновага

Як майбутні відповідальні громадяни, учні зрозуміють сутність моделі сукупного попиту і сукупної пропозиції та її значення для аналізу наслідків різноманітних макроекономічних подій, навчатимуться сприймати та співставляти альтернативні підходи до макроекономічної політики, грамотно оцінювати заходи уряду щодо макроекономічної стабілізації.

Основні поняття: Сукупний попит. Складові сукупного попиту. Крива сукупного попиту. Цінові та нецінові чинники сукупного попиту. Сукупна пропозиція. Крива сукупної пропозиції. Цінові та нецінові фактори сукупної пропозиції. Взаємодія сукупного попиту та сукупної пропозиції. Макроекономічна рівновага. Потенційний рівень ВВП.

2.1 Сутність та складові сукупного попиту. Крива AD

Спочатку необхідно пояснити учням сутність сукупного попиту та дати його визначення, розкрити складові сукупного попиту.

Сукупний попит (англ: aggregate demand, AD) відображає різні обсяги товарів і послуг, які вітчизняні споживачі, підприємства, держава та зарубіжні покупці усі разом готові купити за кожного можливого рівня цін.

Складові сукупного попиту:

- споживчий попит (С): попит домашніх господарств на відповідні товари і послуги;
- інвестиційний попит (І): попит підприємців на товари і послуги виробничого призначення;
- державний попит (G): попит на товари і послуги з боку держави;
- чистий експорт (X_n): різниця між експортом та імпортом.

Таким чином, це ніщо інше, як ВВП, підрахований за методом витрат:

$$AD = C + I + G + X_n \quad (11)$$

Крива сукупного попиту відображає реальний обсяг усіх товарів та послуг на які висувається попит з боку економічних суб'єктів (домашніх господарств, фірм, держави, іноземців) за кожного можливого рівня цін (рисунок 1).

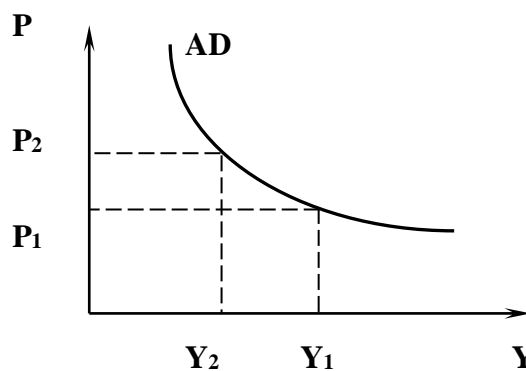

Рисунок 1. Крива сукупного попиту

2.2. Цінові та нецінові чинники сукупного попиту

Для розуміння змін, які відбуваються в обсягах національного продукту важливо розрізняти зміни сукупного попиту, викликані змінами загального рівня цін і зміни сукупного попиту, зумовлені неціновими чинниками.

Зміна рівня цін, призведе до зміни величини сукупного попиту. крива AD при цьому не змінить свого положення.

Нецінові фактори змінюють весь сукупний попит та зміщують криву AD праворуч або ліворуч.

До нецінових факторів зміни сукупного попиту відносяться:

- 1) зміни споживчих видатків;
- 2) зміни інвестиційних видатків;

- 3) зміни державних витрат;
- 4) зміни видатків на чистий експорт;
- 5) зміни грошової маси.

Наприклад: за умов, коли населення очікує підвищення реальних майбутніх доходів або коли фірми сподіваються на вищі прибутки від інвестиційних проектів сукупний попит зростає і крива AD переміщується вправо. Це переміщення показує, що за кожного рівня цін бажана кількість товарів і послуг буде більшою. І навпаки, за умов, коли зростають ставки оподаткування особистих доходів та прибутку підприємств сукупний попит зменшується і крива AD переміщується вліво. Це означає, що макроекономічні суб'єкти бажають купувати менше товарів і послуг за кожного рівня цін.

2.3. Сутність сукупної пропозиції. Крива AS

Сукупна пропозиція (англ. aggregate supply, AS) – загальна кількість товарів і послуг, які можуть бути запропоновані при різних рівнях цін.

Як правило AS прирівнюється до величини національного продукту (ВВП), розрахованого за методом доходів. Необхідно пояснити дітям, що AS буде мати різний вигляд в короткостроковому та довгостроковому періодах.

У довгостроковому періоді крива AS є вертикальною лінією (рисунок 2), бо у цьому часовому інтервалі обмеженням рівня сукупної пропозиції є якість та кількість наявних виробничих ресурсів і поточний стан технології.

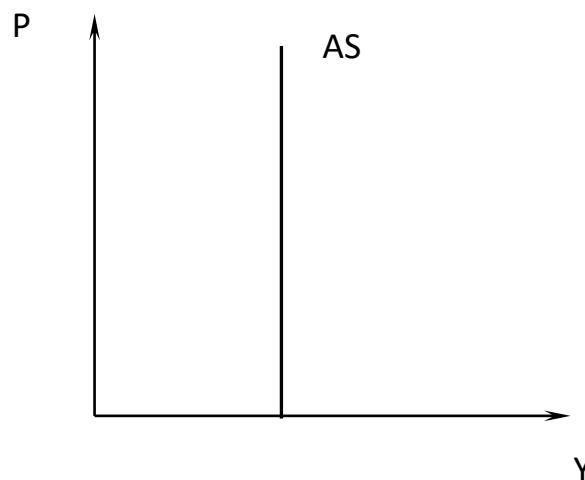

Рисунок 2. Крива сукупної пропозиції у довгостроковому періоді

Оскільки, у макроекономічних дослідженнях довгострокова крива сукупної пропозиції залежить від наявних в економіці ресурсів, то верхня межа AS відображає максимально можливий обсяг національного виробництва за умов повної зайнятості всіх ресурсів. Цей рівень виробництва називають *потенційним обсягом виробництва або обсягом виробництва при повній зайнятості*.

Особливості *короткострокової кривої сукупної пропозиції*, пов'язані з тим, що вона відображає неоднаковий зв'язок між загальним рівнем цін та реальним обсягом виробництва за умов різного рівня зайнятості виробничих ресурсів. У короткостроковому періоді криву AS зображають як таку, що складається із 3 частин (рисунок 3):

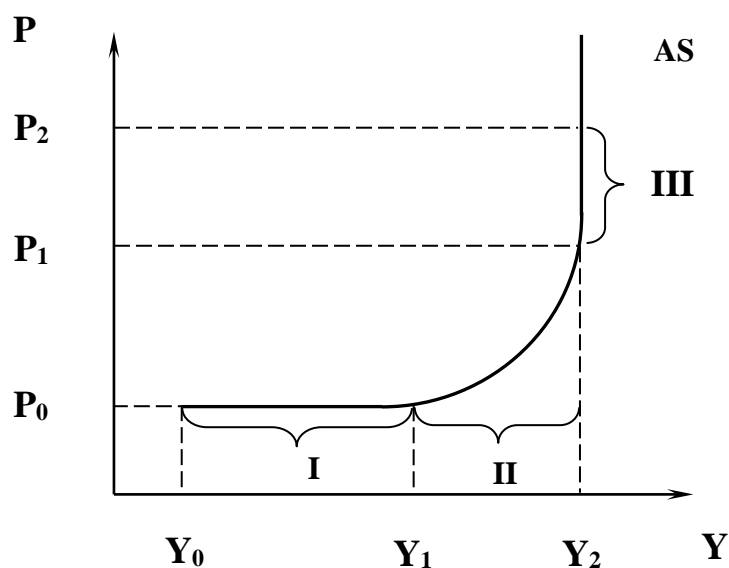

Рисунок 3. Крива сукупної пропозиції у короткостроковому періоді

I частина – горизонтальний, або кейнсіанський відрізок на якому обсяг виробництва змінюється від Y_0 до Y_1 , тоді як рівень цін залишається постійним (P_0). Горизонтальний відрізок кривої AS засвідчує, що економіка перебуває у стані глибокого спаду і значна кількість ресурсів не використовується. Ці ресурси можна привести в дію не впливаючи на рівень цін.

II частина – проміжний або висхідний відрізок, на якому зміна реального обсягу виробництва (від Y_1 до Y_2) супроводжується зміною рівня цін (від P_0 до P_1). Проміжний відрізок кривої AS засвідчує, що важливі ресурси починають досягати повної зайнятості, що призводить до зростання цін.

III частина – вертикальний або класичний відрізок, на якому реальні обсяги виробництва є сталими (Y_2), вони пов'язані з повним використанням існуючих потужностей і змінюватись може лише рівень цін (від P_1 до P_2).

2.4. Цінові та нецінові фактори сукупної пропозиції

На сукупну пропозицію, як і на сукупний попит впливають цінові фактори, які зумовлюють рух по кривій AS, а також нецінові чинники, які переміщують всю криву.

До нецінових чинників AS відносяться:

- 1) зміни цін на внутрішні ресурси;
- 2) зміни цін на імпортовані ресурси;
- 3) зміни у продуктивності праці;
- 4) зміни інституційного середовища (правових норм, податкового законодавства, форм та методів державного управління тощо).

Наприклад: якщо за інших незмінних умов зростуть ціни на ресурси, або збільшаться ставки оподаткування прибутків підприємств, сукупна пропозиція скоротиться, що спричинить переміщення кривої вліво. Зростання продуктивності праці та здешевлення ресурсів, які імпортуються в країну, спричинять зворотний ефект – сукупна пропозиція збільшиться і крива AS переміститься вправо.

2.5. Взаємодія AD і AS. Макроекономічна рівновага

Рівноважний рівень цін і рівноважний обсяг національного виробництва – стан економічної системи за якого рівень цін на кінцеву продукцію і реальний обсяг національного виробництва встановлюються на основі рівності сукупного попиту і сукупної пропозиції. Тобто *макроекономічна рівновага настає тоді, коли $AS = AD$.*

Економісти використовують модель AS і AD для аналізу короткострокових коливань в економіці. Точка перетину кривих AD і AS визначає рівноважний рівень цін і рівноважний обсяг національного виробництва. Водночас необхідно враховувати, що:

1. *Зростання сукупного попиту (з AD_1 до AD_2) на горизонтальному відрізку кривої сукупної пропозиції* (рисунок 4) збільшить реальний обсяг виробництва (з Y_1 до Y_2) без будь-якого зростання цін (P_1). За умов депресивного стану економіки, коли існує значне безробіття і незавантажені виробничі потужності виробники можуть отримати необхідні ресурси за стабільними цінами, витрати виробництва при зростанні його обсягів не збільшуються і не чинять тиску на рівень цін.

2. Зростання сукупного попиту (з AD_3 до AD_4) на висхідному відрізку кривої сукупної пропозиції збільшить реальний обсяг виробництва (з Y_3 до Y_4) і рівноважний рівень цін (з P_1 до P_2).

3. Зростання сукупного попиту (з AD_5 до AD_6) на вертикальному відрізку кривої сукупної пропозиції призведе до зростання загального рівня цін (з P_3 до P_4), а реальний обсяг національного виробництва, залишається без змін, на рівні повної зайнятості (Y_5). Абсолютно повне використання виробничих потужностей, праці та капіталу унеможливує зростання обсягів виробництва товарів та послуг незалежно від зростання сукупного попиту.

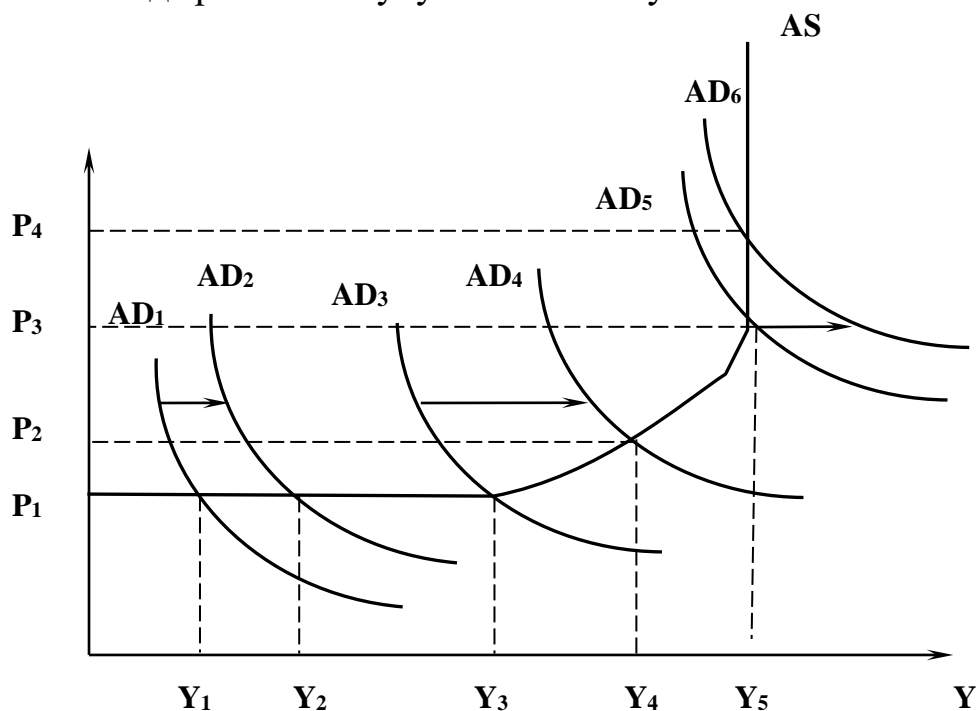

Рисунок 4. Зміна макроекономічної рівноваги при зміні сукупного попиту

Зміни сукупної пропозиції також впливають на рівноважні обсяги національного виробництва (рисунок 5). Переміщення кривої сукупної пропозиції за даного обсягу сукупного попиту вправо (з положення AS_1 у AS_2) свідчить про економічне зростання та збільшення обсягів національного виробництва (з Y_1 до Y_2). Переміщення кривої пропозиції вліво (з положення AS_1 у AS_3) відображає зростання витрат виробництва на одиницю продукції і спричиняє зростання цін (з P_1 до P_3) та скорочення рівноважного обсягу національного виробництва (з Y_1 до Y_3).

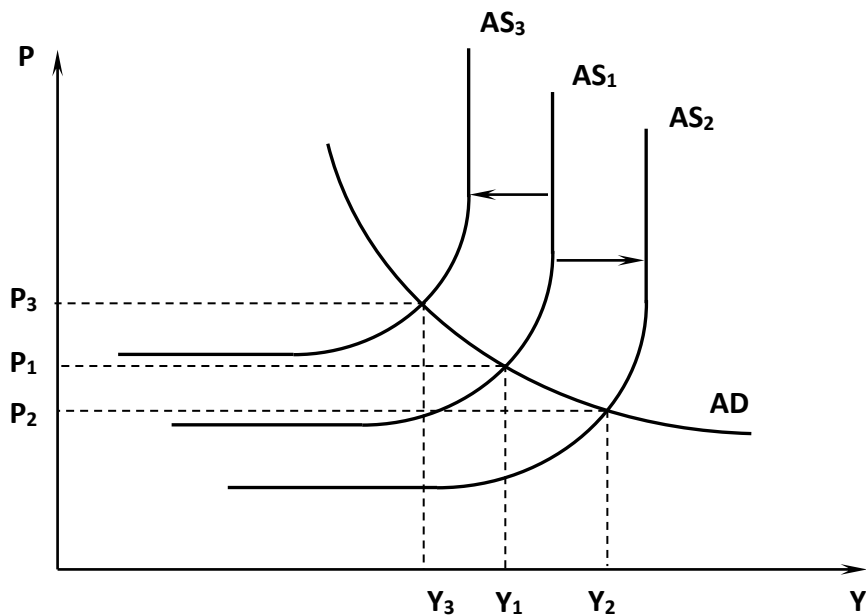

Рисунок 5. Зміна макроекономічної рівноваги при зміні сукупної пропозиції

ВПРАВИ

Вправа 1

Визначте вплив конкретної події в економіці на сукупний попит чи сукупну пропозицію, покажіть це графічно та поясніть як зміняться параметри макроекономічної рівноваги.

- люди починають купувати більше продуктів харчування, одягу та автомобілів;
- НБУ підвищує облікову ставку, щоб збільшити інші кредитні ставки;
- уряд зменшує оборонні видатки на 25%;
- новий винахід робить сонячну енергію найдешевшою для обігрівання будинків та використання як автомобільного пального;
- країни ОПЕК скорочують виробництво сирової нафти на 30%;
- багато людей раніше ідуть на пенсію;
- пропозиція грошей зростає;
- рівень цін в країні зростає на 10%;
- відсоток жінок, які працюють або шукають роботу, різко збільшується;
- в країні виявлено велике родовище нафти;
- повінь знищує 10% врожаю кукурудзи та соєвих бобів у країні;
- податок з продажу знижено на 20%;
- заощадження приватних осіб зростають на 8%;
- інші країни купують більше товарів і послуг, вироблених в Україні;
- рівні освіти та кваліфікації більшості нових робітників помітно зростають;

- рівень цін в країні знижується на 2%;
- цього року індустрія моди віддає перевагу костюмам та сукням з китайського і японського шовку;
- затверджено новий 10% податок на заробітну плату.

Вправа 2

Припустимо, що в умовній економіці шкала сукупного попиту та шкала сукупної пропозиції мають такий вигляд.

Таблиця 2

Шкала сукупного попиту та сукупної пропозиції в умовній економіці

Величина попиту на реальний внутрішній обсяг продукції (млрд. г. о.)	Рівень цін	Величина пропозиції реального внутрішнього обсягу продукції (млрд. г. о.)
100	300	400
200	250	400
300	200	300
400	150	200
500	100	100

А) використайте ці дані для виявлення рівноважного рівня цін та рівноважного обсягу виробництва. Чи є рівноважний реальний обсяг виробництва водночас і реальним обсягом виробництва при повній зайнятості;

Б) припустимо, що покупці бажають купити на 200 млрд. г. о. додаткового реального обсягу продукції за кожного можливого рівня цін. Які чинники можуть зумовити таку зміну сукупного попиту? Якими будуть нові рівноважні рівні цін та реального обсягу виробництва?

Вправа 3

Зобразіть графічно такі макроекономічні ситуації:

- а) збільшення реального обсягу ВВП не супроводжується зростанням загального рівня цін;
- б) збільшення реального обсягу ВВП супроводжується зростанням загального рівня цін;
- и) зростання загального рівня цін не супроводжується збільшенням реального обсягу ВВП.

До якого з відрізків кривої сукупної пропозиції належить кожна із ситуацій?

ТЕСТИ

1. Крива сукупного попиту перетинає криву сукупної пропозиції на її вертикальному відрізку. Отже збільшення сукупного попиту при інших рівних умовах приведе:
 - А) до зростання цін, зайнятості і реального ВВП;
 - В) до зниження цін, зростання зайнятості і реального ВВП;
 - С) до зростання цін, при незмінному рівні зайнятості та реальному ВВП;
 - Д) до зростання цін, зниження зайнятості і зниження реального ВВП.
2. До скорочення сукупного попиту за інших незмінних умов призводить:
 - А) збільшення державних витрат на товари і послуги;
 - В) збільшення експорту;
 - С) збільшення споживчих витрат.
 - Д) збільшення імпорту
3. Конфігурація кривої сукупної пропозиції припускає, що в довгостроковому періоді зміни сукупного попиту:
 - А) вплинуть на обсяг виробництва, але не на рівень цін;
 - В) вплинуть на рівень цін і на обсяг виробництва;
 - С) вплинуть на рівень цін, але не на обсяг виробництва;
 - Д) не вплинуть на рівень цін і на обсяг виробництва.
4. Крива сукупної пропозиції відображає пряму залежність між:
 - А) виробленим ВВП і спожитим ВВП;
 - В) загальним рівнем цін та величиною реального обсягу виробництва;
 - С) рівнями цін, які задовольняють покупців та рівнями цін, які задовольняють продавців;
 - Д) ціною товару та величиною попиту на нього.
5. Потенційний обсяг виробництва – це:
 - А) максимально можливий ВВП;
 - В) номінальний ВВП;
 - С) реальний ВВП;
 - Д) рівноважний ВВП.

6. Що з перерахованого відноситься до нецінових факторів сукупної пропозиції?
- A) зміни в державних видатках;
 - B) зміни у продуктивності праці;
 - C) зростання експорту;
 - D) зміна добробуту споживачів.
7. Який з перерахованих факторів зрушить криву сукупного попиту праворуч?
- A) зростання цін на ресурси;
 - B) підвищення ставок оподаткування прибутків підприємств;
 - C) оптимістичні очікування споживачів;
 - D) зменшення державних витрат.
8. Кейнсіанський відрізок кривої сукупної пропозиції відображає стан економіки за умов:
- A) зростання сукупного попиту;
 - B) неповного використання виробничих ресурсів;
 - C) повного використання виробничих ресурсів;
 - D) макроекономічної рівноваги.
9. Зростання рівня оподаткування прибутків підприємців викличе:
- A) зменшення сукупного попиту при незмінній сукупній пропозиції.
 - B) скорочення сукупної пропозиції при незмінному сукупному попиті;
 - C) скорочення сукупного попиту і сукупної пропозиції;
 - D) зростання сукупного попиту і сукупної пропозиції.

ТЕМА 3. РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ЕКОНОМІЦІ.
ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ Й ЦИКЛІЧНІСТЬ
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

3.1. Неспроможність ринку та її форми.

3.2. Економічні функції держави.

3.3. Економічне зростання та його показники. Фактори економічного зростання.

3.4. Роль заощаджень та інвестицій в процесі економічного розвитку.

3.5. Суть та фази ділового (економічного) циклу.

Як справедливо відзначає відомий американський економіст, лауреат Нобелівської премії Пол Семюельсон, "Обидві половини – ринок і уряд – важливі для здорового функціонування економіки. Управляти сучасною економікою, вилучивши одну з них, – це пробувати аплодувати однією рукою".

Як відповідальні громадяни, учні повинні зрозуміти обмеження та причини невдач ринку, а також яким чином держава намагається компенсувати ринкові неспроможності. Це допоможе учням в майбутньому робити більш обґрунтований вибір, пов'язаний з певними політичними рішеннями при визначенні вигод та витрат від урядових програм. Учні зрозуміють, що економіка розвивається циклічно, як майбутні інвестори і споживачі, учні усвідомлять, що держава використовує різні методи для регулювання економіки з метою нейтралізації занепадів та стимулювання економічного розвитку.

Основні поняття: Неспроможність ринку та її форми: позитивні та негативні зовнішні ефекти, суспільні товари та послуги, недосконала конкуренція, неповна інформація. Економічні функції держави. Економічне зростання: екстенсивне і інтенсивне. Інвестиції. Заощадження. Циклічність. Фази економічного циклу: рецесія (спад), депресія, пожвавлення; піднесення (бум).

3.1. Неспроможність ринку та її форми

Розкриваючи питання про невдачі ринку, слід нагадати такі ситуації, коли ринок не в змозі ефективно здійснювати свої функції, тобто забезпечувати ефективне розміщення благ та ресурсів, прийнятний для суспільства розподіл доходів та майна, економічну стабільність та динаміку.

Нагадайте учням, що типовими ситуаціями порушення умов ефективного розміщення благ як функції ринкового механізму є наявність монополії, зовнішніх ефектів, виробництво суспільних благ, неповна інформація. Недостатня мобільність ресурсів, надто високий ризик, економічна нестабільність (циклічний розвиток).

Потім слід окремо розкрити кожен з **причин невдач ринку**:

1) Недосконала конкуренція.

Як і будь-яке змагання конкурентна боротьба може скінчитися поразкою. Тому звичайним для фірм є бажання уникнути такого фіналу, тому фірми часто зливаються з місцевими суперниками і з'являється реальна загроза утворення монополій. Нагадати недоліки монополізму.

Законом України "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності" монополієм визначається становище підприємця, частка якого на ринку певного товару перевищує 35 %.

2) Проблеми, що пов'язані з інформацією.

Не будучи добре проінформованими, головні дійові особи ринку – споживачі, наймані працівники, підприємці – можуть приймати рішення, котрі не відповідають їх власним інтересам. Ринковий механізм не буде ефективно розподіляти обмежені економічні ресурси, товари та послуги. Ефективним засобом є передача державним органам права на обробку деякої складної та надзвичайно важливої інформації за дорученням громадян.

3) Обмежена мобільність ресурсів.

Наприклад, працівники галузі, що знаходиться в кризовому стані, не можуть перейти в перспективні галузі із-за відсутності потрібної кваліфікації або грошових коштів, необхідних для переїзду. Фірми продовжують часто експлуатувати застарілі машини, верстати, устаткування доти, доки останні себе не окуплять. Це збільшує витрати на одиницю продукції, знижує конкурентоздатність продукції, що випускається.

4) *Зовнішні ефекти (побічні наслідки економічної діяльності, витрати або вигоди третьої сторони, екстерналії, або переливи).*

Зовнішні ефекти – це сприятливі або несприятливі побічні наслідки, що виникають в результаті впливу виробництва або споживання товарів і послуг на добробут людей, що прямо не залучені в ринковий обмін. Залежно від характеру впливу на інші господарські суб'єкти економісти розрізняють **негативні зовнішні ефекти**, що негативно впливають на господарську діяльність інших суб'єктів (екологічне забруднення) та **позитивні зовнішні ефекти**, що створюють для інших суб'єктів додатковий корисний ефект, який нічого не коштує (освіта).

Обидва види зовнішніх ефектів є проявом збоїв в роботі ринкового механізму та призводять до зниження ефективності ринкової економіки та до втрат для суспільства (надвиробництво благ з негативними зовнішніми ефектами і недовиробництво благ з позитивними зовнішніми наслідками). В цьому випадку між позитивними та негативними зовнішніми ефектами немає різниці – і ті, і інші негативно впливають на економіку, не кажучи вже про численні позаекономічні наслідки зовнішніх ефектів наприклад, екологічні.

5) *Суспільні товари і послуги.*

Більшість товарів і послуг, що виробляють та обмінюють на ринку, є **товарами індивідуального вжитку**, що призначені для індивідуального споживання окремою особою або сім'єю. Вони мають дві основні властивості: **конкурентність** та **винятковість**.

Конкурентність означає, що та кількість товару, яку споживаю я, не може бути спожита іншим. **Винятковість** означає, що мене можуть не допустити до споживання певного товару чи послуги.

Суспільні товари – це такі товари та послуги, яким притаманні дві особливості: спільне споживання та неможливість виключення з процесу споживання. Інакше кажучи, суспільні товари мають дві характерні риси: **неконкурентність** та **невинятковість**. (національна оборона, маяк, охорона громадського порядку, пожежна охорона, судова система).

Вади, або відмови ринку здебільшого компенсуються діяльністю держави по їх подоланню. Щоб глибше з'ясувати ці проблеми, можна запропонувати учням виконати таку вправу "Як уряд може виправляти невдачі ринку".

3.2. Економічні функції держави

Вивчаючи питання, пов'язані з аналізом основних економічних функцій держави, слід нагадати учням, що в сучасній змішаній економіці у більшості розвинутих країн держава (уряд) виконує такі функції:

- правове забезпечення функціонування ринкового механізму;
- підтримка конкуренції;
- коригування розподілу ресурсів з врахуванням зовнішніх ефектів;
- забезпечення суспільних товарів та послуг;
- перерозподіл доходів та майна;
- стабілізація економіки.

3.3. Економічне зростання.

Показники економічного зростання

Заняття розпочніть з пояснення суті економічного зростання.

Економічне зростання – це довгострокова тенденція збільшення реального ВВП.

Головна мета економічного зростання – це зростання та збільшення національного добробуту. Чим вищий виробничий потенціал країни, чим вищі темпи економічного зростання, тим вище рівень та якість життя. Як підкреслив лауреат Нобелівської премії американський економіст Роберт Лукас, "значення цих проблем для добробуту людства настільки велике, що, розпочавши розмірковувати над ними, вже неможливо думати про щось інше".

Необхідно зробити наголос на вимірюванні економічного зростання через показники реального ВВП і реальний ВВП на одну особу.

Оскільки ці показники повинні при економічному зростанні збільшуватися, то розраховуються темпи їх зростання.

Економічне зростання можна виміряти за допомогою наступної формули річних темпів зростання формула 12:

$$T = (Y_1 - Y_0) / Y_0 * 100\% \quad (12)$$

де T – темп (рівень) економічного зростання;

Y_1 та Y_0 – відповідно, реальний ВВП у поточному і базисному роках.

Особливу увагу слухачів зверніть на *фактори економічного зростання*. **Фактори економічного зростання** можна поділити на три групи: фактори пропозиції (природні ресурси, трудові ресурси, обсяг основного капіталу, технологія); фактори попиту (рівень сукупних витрат) та фактори розподілу (ефективне використання ресурсів).

Поясніть аудиторії відмінність між екстенсивним і інтенсивним шляхами розвитку економіки. Наголосіть, що обидва шляхи мають право на існування, доповнюючи один одного. Наприклад, якщо з метою збільшення виробництва молока фермер придбав п'ять корів кращої молочної породи, то в цьому випадку: збільшення поголів'я корів – це ознака екстенсивного зростання, а той факт, що корови кращої породи, є ознакою інтенсивного зростання.

Крім того слід звернути увагу слухачів, що **економічне зростання має суттєві недоліки:**

- необхідно жертвувати поточним споживанням, щоб забезпечити економічне зростання та мати можливість збільшити споживання (добробут) у майбутньому;

- із зростанням запасу капіталу додатковий обсяг випуску, що виробляється за допомогою додаткової одиниці капіталу (додаткових інвестицій) зменшується;

- постійні високі темпи економічного зростання може забезпечити тільки НТП. Це призвело до забруднення навколишнього середовища, до загрози екологічної катастрофи. Парадокс полягає в тому, що розв'язання екологічних проблем може бути знайдене лише при подальшому розвитку технологічного прогресу.

3.4. Роль заощаджень та інвестицій в процесі економічного розвитку

Ознайомте слухачів з різними точками зору на проблему впливу заощаджень та інвестицій на економічне зростання (кейнсіанство, економіка пропозиції).

Тривалий час одним з принципів економічної науки було положення про те, що доход і багатство нації зростають приблизно тими ж темпами, що і запас її капіталу. Інвестування сприяє нагромадженню запасів капіталу. Звідси, чим вища норма інвестицій, тим вищі темпи економічного зростання, швидше зростає національний доход, ВВП та підвищується рівень життя. Але відносний рівень інвестицій визначається рівнем заощаджень. Суспільство не може виробляти

інвестиційні блага, якщо частину своїх ресурсів воно не вилучає з виробництва споживчих благ. Без заощаджень не може бути інвестицій. Таким чином, згідно з традиційною точкою зору, прагнення заощаджувати – це головна причина економічного зростання і схильність людей до заощадження треба підтримувати та розвивати. Джон Мейнард Кейнс прийшов до висновку, що подібні аргументи зовсім не можна застосувати по відношенню до тих країн, які вже досягли високої стадії економічного розвитку.

Для аналізу економічного зростання в цих країнах потрібно враховувати принаймні два важливих моменти. По-перше, в процесі продовження нагромадження капіталу усі більш вигідні можливості для інвестування залишаються невикористаними. Подальший приріст капіталу направляється на здійснення проектів, що обіцяють інвестору більш низьку норму доходів. Отже, економічне зростання послаблює стимулюючі мотиви до інвестування. По-друге, зростають стимули до заощадження. Заощадження, як стверджував Кейнс, залежать, перш за все, від доходу. Із зростанням доходу люди будуть заощаджувати більше, причому частка доходу, яка припадає на заощадження, буде зростати. Оскільки економічне зростання збільшує доходи населення, воно тим самим і збільшує долю доходу, яку люди схильні зберігати.

Отже, в багатих, економічно розвинених країнах прагнення зберігати, заощаджувати завжди буде випереджати прагнення інвестувати. Але якщо населення хоче зберігати більше, ніж інвестори хочуть витратити, то споживчі витрати будуть зменшуватися, а це призведе до скорочення сукупного попиту. Як наслідок – нереалізовані товари, падіння виробництва і доходів, збільшення безробіття. Так буде доти, доки зниження доходів не примусить населення скоротити свою норму заощаджень до того рівня, який згодні витратити інвестори.

Серед прихильників економічного зростання існують різні точки зору відносно ролі держави в процесі його стимулювання та регулювання:

1. Кейнсіанці розглядають економічне зростання переважно з точки зору факторів попиту. Вони пояснюють низькі темпи зростання неадекватним рівнем сукупних витрат, що не забезпечують необхідний приріст ВВП. Тому вони виступають за низькі ставки проценту (політика "дешевих грошей") як засіб стимулювання капіталовкладень. При необхідності фінансово-бюджетна політика може використовуватися для обмеження урядових витрат і споживання, для того, щоб високий рівень капіталовкладень не спровокував інфляцію. Кейнсіанці приділяють більше уваги короткостроковим цілям, а саме – підтримці

високого рівня реального ВВП за допомогою впливу на сукупні витрати.

2. На противагу кейнсіанцям, прихильники "економіки пропозиції" роблять наголос на факторах, що підвищують виробничий потенціал економічної системи. Під впливом цих факторів крива сукупної пропозиції зсувається праворуч. Зокрема, вони закликають до зниження податків як до засобу, що стимулює заощадження і капіталовкладення, заохочує працю та підприємницький ризик. Деякі економісти виступають за введення єдиного податку на споживання замість особистого податку, це обмежить споживання та буде стимулювати заощадження. Прихильники "економіки пропозиції" надають перевагу довгостроковим перспективам і роблять наголос на факторах, що забезпечують зростання суспільного продукту за умов повної зайнятості та повному завантаженні виробничих потужностей.

3. Економісти різних теоретичних напрямків рекомендують і інші можливі методи стимулювання економічного зростання. Наприклад, деякі вчені пропагандують індустріальну політику, за допомогою якої уряд бере на себе активну роль у формуванні структури промисловості для заохочення економічного зростання. Уряд міг би вжити заходи по прискоренню розвитку високопродуктивних галузей і сприяти переміщенню ресурсів з низькопродуктивних галузей. Уряд також міг би збільшити свої витрати на фундаментальні дослідження та розробки, стимулювати науково-технічний прогрес. Зростання витрат на освіту також може сприяти підвищенню якості робочої сили та зростанню продуктивності праці.

Незважаючи на різноманітність методів, за допомогою яких можна стимулювати економічне зростання, більшість економістів одностайно стверджують, що збільшення темпів економічного зростання є досить непростим завданням.

Обговоріть: Чи зацікавлені вітчизняні виробники здійснювати інвестиції у виробництво і закладати фундамент економічного зростання в майбутньому? Чи можуть вітчизняні домогосподарства робити значні заощадження? Яку економічну політику повинен проводити уряд України, щоб прискорити темпи економічного зростання? Тощо.

3.5. Суть та фази ділового (економічного) циклу

Необхідно спочатку пояснити учням, що економіка завжди розвивається циклічно, тобто періоди піднесення ділової активності чергуються з періодами її спаду.

Економічний цикл – це повторення протягом декількох років піднесення і занепадів рівнів економічної активності, які відрізняються один від одного тривалістю та інтенсивністю при наявності довгострокової тенденції до економічного зростання.

Слід пояснити учням, що в залежності від тривалості та причин виділяють 3 основні види економічних циклів.

Короткі цикли – це короткострокові коливання економічної активності, що тривають 3-4 роки і пов'язані із відновленням рівноваги на споживчому ринку. Матеріальною основою таких циклів є процеси, що відбуваються у сфері грошових відносин.

Середні цикли – це коливання ділової активності, що тривають 7-11 років і пов'язані з періодичністю оновлення основного капіталу. Вони мають найбільш відчутний вплив на розвиток економіки. Матеріальною основою середніх циклів є фізичне оновлення основного капіталу.

Довгі цикли – це довгострокові коливання в економіці, тривалість яких становить 40-60 років. Матеріальною основою таких циклів є структурне оновлення технологічного способу виробництва, що здійснюється двома шляхами: еволюційним і революційним.

Економічний цикл включає такі фази: кризу (рецесію), депресію, пожвавлення та піднесення (бум). Головне значення має фаза кризи, яка починає і завершує цикл.

Скористайтеся рисунком 6, щоб пояснити характерні риси кожної фази циклу. Зверніть увагу аудиторії на особливості прояву кожної фази в сучасних умовах в економічно розвинених країнах та в Україні.

Оскільки циклічність розвитку є об'єктивною закономірністю, держава повинна передбачати економічні коливання і вчасно використовувати засоби пом'якшення негативних проявів цього процесу. Досвід показує, що частково антициклічні заходи можна здійснювати за допомогою інструментів фіскальної (податково-бюджетної) і монетарної (грошово-кредитної) політики.

Рисунок 6. Фази економічного циклу

Вчені виділяли різні причини циклічності економіки. Так, К. Маркс, причину циклічності убачав у протиріччі між суспільним характером виробництва і приватною формою привласнення його результатів. М Туган-Барановський – диспропорційність між галузями (перевищення виробництва засобів виробництва над виробництвом предметів споживання).

Дж. Кейнс – надлишок заощаджень у населення, що спричиняє дефіцит інвестицій у виробництво. И. Шумпетер – використання у виробництві досягнень науки і техніки (теорія нововведень).

Доручить учням написати невеличкі реферати на тему "Велика американська депресія", "Теорія довгих хвиль М.Д. Кондратьєва".

Вправа 1
Як уряд може виправляти невдачі ринку?
Таблиця 3
Виправлення невдач ринку урядом

Невдачі ринку	Державне втручання	Приклади сучасної урядової політики
1. Неадекватна конкуренція	Втручання в ринки	Антимонопольне (антитрестівське) законодавство
2. Побічні наслідки економічної діяльності	Втручання в ринки	Законодавче регулювання рівня забруднення; податки, субсидії
3. Суспільні товари та послуги	Субсидування діяльності	Національна оборона, національна безпека, маяки та ін.
4. Неприйнятна нерівність у доходах і майні	Перерозподіл доходів	Прогресивне оподаткування доходів і майна. Програми підтримки доходів
5. Діловий цикл (високі інфляція та безробіття)	Стабілізація за допомогою макроекономічних заходів	Монетарна політика, зміни в пропозиції грошей і процентних ставок
6. Повільне економічне зростання	Стимулювання зростання	Фіскальна політика (податки і видатки). Інвестиції в освіту. Зменшення бюджетного дефіциту

В усіх розвинених країнах панує змішана економіка, в якій ринок визначає більшість індивідуальних цін та кількості товарів індивідуального вжитку. Водночас уряд управляє економікою через оподаткування, державні видатки і регулювання грошового обігу.

Згадайте основні форми невдач ринку та сучасні приклади урядової політики. Заповніть таблицю, що наведена вище.

Вправа 2

Згадайте основні економічні функції держави, їх зміст та чим вони викликані. Заповніть таблицю, що наведена нижче.

Таблиця 4

Економічні функції держави

Функції держави	Їх зміст	Чим вони викликані
1. Забезпечення правової бази ринкової економіки	Встановлення "правил поведінки" економічних суб'єктів та нагляд за їх виконанням	Тим, що інтереси приватних власників часто протирічать один одному та інтересам суспільства
2. Захист конкуренції	Антимонопольне законодавство та регулювання діяльності "природних монополій"	Монополісти можуть маніпулювати цінами не на користь суспільства
3. Коригування розподілу ресурсів з врахуванням побічних наслідків	Забезпечення ефективного розподілу ресурсів. виправлення зовнішніх ефектів за допомогою податків, субсидій та ін. методів.	Наявністю сприятливих та несприятливих зовнішніх ефектів
4. Забезпечення суспільних товарів та послуг	Фінансування виробництва товарів та послуг громадського вжитку за рахунок податків та позик	Приватні фірми не мають стимулів постачати товари громадського вжитку.
5. Перерозподіл доходів	Стягнення податків до державного та місцевих бюджетів та фінансування соціальних програм	Нерівністю доходів громадян, котра погрожує соціальними конфліктами
6. Стабілізація економіки	Контроль за рівнем зайнятості, цін (інфляції) та стимулювання економічного зростання за допомогою механізмів бюджетної та фіскальної політики	Циклічністю розвитку економіки.

Вправа 3

Дайте короткі відповіді на наступні питання, які наведені нижче.

1. Перелічіть основні форми "неспроможності" (невдач, фіаско) ринку, що викликають потребу державного регулювання.
2. Наведіть приклади типових галузей державного сектору економіки.
3. Яку ще назву мають зовнішні ефекти економічної діяльності?
4. Чому держава повинна вживати заходи, коли ринкові рішення супроводжуються зовнішніми ефектами?
5. Багато громадян України вважають, що освіта має позитивні побічні наслідки. Поясніть, чому це так.
6. Коли виникла така важлива причина державного втручання в економіку, як макроекономічна політика?
7. Чи можливі, на вашу думку, "невдачі" уряду? Якщо так, то назвіть можливі причини.

Вправа 4

Розгляньте окремі випадки державного втручання в економіку і визначте функції, які держава виконує в кожному з них.

1. Уряд розробляє нові соціальні програми (Наприклад, програми кредитування молоді, що бажає отримати вищу освіту).
2. Уряд будує швидкісну залізничну магістраль – Київ – Харків.
3. Верховна Рада України приймає державний Бюджет, в якому передбачається збільшити видатки на комп'ютеризацію середніх шкіл та вузів.
4. У місті створюється установа, яка регулює ціноутворення на продукцію підприємств комунального господарства.
5. Обмануті клієнти банку "Україна" подали позови до суду про відшкодування збитків.
6. Верховна Рада України приймає закон "Про інтелектуальну власність".
7. Національний банк України збільшує грошову масу в обігу.
8. Органи місцевої влади приймають постанову про заборону спалювання сміття в містах та селищах.
9. Верховна Рада України приймає "Податковий кодекс", в якому передбачається прогресивне оподаткування доходів фізичних осіб.

Вправа 5

В Україні за певний період часу ВВП змінився з 1302 млрд. грошових одиниць (2011 рік) до 1409 млрд. грошових одиниць (2012 рік). Визначить розмір ВВП на душу населення та темп його зростання. Населення 45 млн. чоловік.

Вправа 6

Визначте який вид економічного зростання: екстенсивне чи інтенсивне?

- Завод побудував новий цех для збільшення обсягів продукції, яка має попит. Устаткування та технологія залишилися на тому ж рівні.
- Закінчивши технікум, Сашко поступив в університет, щоб мати вищу освіти.
- Організація сільськогосподарського профілю взяла в оренду більшу площу землі, щоб посіяти пшеницю того ж сорту, що вирощувалася раніше.
- На будівництві дороги покращали організацію праці, ввели нову систему оплати праці, що дозволило виконати більший обсяг робіт за допомогою тієї самої кількості працівників.
- Акціонерне товариство провело реконструкцію головного виробництва, закупила сучасні ресурсозберігаючі технології.
- Введена система оподаткування, яка зменшує податкову ставку на прибуток

Вправа 7

Поясніть, чому різниця між 1,5% і 2% щорічного економічного зростання країн може бути досить значною.

Вправа 8

Вірні чи невірні твердження?

1. Технічний прогрес є основним фактором зростання продуктивності праці в розвинених країнах.
2. Економічне зростання – це збільшення номінального обсягу ВВП за обумовлений період часу.
3. Економічний потенціал країни зростає, коли крива виробничих можливостей зсувається ліворуч.
4. Збільшення кількості робочого часу – інтенсивний фактор економічного росту.
5. Економічне зростання – важлива передумова підвищення якості життя.
6. Економічні прогнози, як правило, не дуже точні і тому не дуже корисні.
7. Природні ресурси – важливий фактор економічного зростання України.

ТЕСТИ

1. Що з наведеного нижче має відношення до негативних зовнішніх ефектів?
 - A) дефіцит освітніх послуг;
 - B) високі ринкові ціни на комп'ютери;
 - C) кислотні дощі;
 - D) низькі ринкові ціни на комп'ютери.

2. Основною метою соціальної політики нашої держави є:
 - A) створення прошарку середнього класу, як гаранта демократичних перетворень в країні;
 - B) встановлення законодавчим шляхом зобов'язань держави перед населенням за створення високого рівня задоволення першочергових потреб людини;
 - C) підвищення рівня мінімальної заробітної плати і мінімального рівня пенсійного забезпечення;
 - D) підвищення реальних доходів всього населення.

3. "Фрирайдер" ("заєць") – це той, хто:
 - A) працює в уряді;
 - B) регулярно сплачує всі податки;
 - C) отримує вигоду, не компенсуючи витрат на неї;
 - D) є членом групи, які мають особливі інтереси.

4. Морський маяк є традиційним прикладом суспільного блага, тому що:
 - A) приватним фірмам не вигідно його виготовляти і обслуговувати;
 - B) Приватні фірми не прагнуть фінансувати суспільні інтереси;
 - C) Він є товаром спільного користування і надається державою;
 - D) Світло маяка можуть використовувати кораблі, власники яких не платять за цю послугу і таку поведінку недоцільно забороняти.

5. Держава повинна забезпечувати деякі суспільні товари, наприклад такі, як національна оборона, тому що:
- A) неможливо позбавити користуватися суспільним товаром тих, хто за нього не платить.
 - B) приватний бізнес не любить надавати послуги уряду.
 - C) коли хто-небудь користується суспільним товаром, інші отримують менше.
 - D) окремі члени суспільства не отримують жодної вигоди від суспільних товарів.
6. Що з наступного найкраще задовольняє критерію суспільних товарів?
- A) Вища освіта.
 - B) Національна оборона.
 - C) Кабельне телебачення.
 - D) Мобільний телефон.
7. Що з наступного розглядають як економічні функції держави?
- I. Запровадження та забезпечення дотримання законів та угод.
 - II. Забезпечення суспільними товарами та послугами.
 - III. Коригування проявів неспроможності ринку.
- A) тільки I;
 - B) тільки II;
 - C) тільки III;
 - D) I, II та III.
8. Який з нижченаведених показників найбільше підходить для розрахунку економічного потенціалу держави?
- A) номінальний обсяг ВВП;
 - B) реальний обсяг ВВП;
 - C) номінальний обсяг ВВП на одну особу;
 - D) середній дохід сім'ї.
9. Економічне зростання може бути проілюстровано:
- A) зсувом кривої виробничих можливостей ліворуч;
 - B) зсувом кривої виробничих можливостей праворуч;
 - C) рух точки по кривій виробничих можливостей ;
 - D) рух від точки на кривій до точки всередині кривої виробничих можливостей.

10. В економіці з повною зайнятістю високі темпи економічного зростання потребують:
- A) низької норми заощаджень і високої норми інвестицій;
 - B) зниження норм заощаджень та інвестицій;
 - C) низької норми заощаджень і низької норми інвестицій;
 - D) високої норми заощаджень і високої норми інвестицій.
11. Яке з наведених явищ не відповідає періоду економічного занепаду:
- A) зменшення обсягу допомоги по безробіттю;
 - B) зниження прибутку корпорацій;
 - C) скорочення податкових надходжень;
 - D) падіння курсу акцій.
12. Зростання безробіття при скороченні витрат на виробництво і зменшенні обсягів випуску товарів характеризує:
- A) піднесення (бум);
 - B) рецесію (занепад);
 - C) пожвавлення;
 - D) депресію.
13. Що не притаманне фазі піднесення:
- A) зменшення безробіття;
 - B) зростання продуктивності праці;
 - C) зростання кредитів;
 - D) скорочення інвестицій.
14. Що може стимулювати перехід від рецесії до піднесення?
- A) скорочення прибутків;
 - B) падіння купівельної спроможності;
 - C) зростання безробіття;
 - D) зростання інвестицій.
15. Екстенсивна форма розвитку економіки – це:
- A) збільшення чисельності робітників на підприємствах;
 - B) зростання продуктивності праці;
 - C) введення ресурсозберігаючих технологій;
 - D) всі відповіді невірні.

16. Економічне зростання – це:

- А) довгострокове збільшення обсягу потенційного ВВП як в абсолютних розмірах, так і на одну особу населення;
- В) накопичення і збільшення капіталу діючих фірм;
- С) збільшення обсягу ВВП в період циклічного підйому;
- Д) збільшення випуску кінцевих товарів та послуг в поточних цінах.

17. Що з наведеного нижче найкраще свідчить про економічний розвиток:

- А) зміщення праворуч кривої довгострокової сукупної пропозиції;
- В) зміщення ліворуч кривої короткострокової сукупної пропозиції;
- С) зміщення праворуч кривої сукупного попиту;
- Д) зміщення ліворуч кривої виробничих можливостей.

ТЕМА 4. БЕЗРОБІТТЯ ТА ІНФЛЯЦІЯ

- 4.1. Сутність зайнятості та безробіття.
- 4.2. Види та рівень безробіття.
- 4.3. Соціально-економічні наслідки безробіття та політика зайнятості.
- 4.4. Суть та види інфляції.
- 4.5. Соціально-економічні наслідки інфляції.
- 4.6. Антиінфляційна політика.
Взаємозв'язок інфляції та безробіття.

Як майбутні наймані працівники учні усвідомлять сутність зайнятості та безробіття як закономірних наслідків функціонування ринку праці, необхідних складових ринкового механізму, навчатися розрізняти види безробіття, корегувати власну поведінку у разі втрати роботи. *Як відповідальні громадяни* вони зрозуміють соціально-економічні наслідки безробіття та інфляції, ціль та інструменти державної політики щодо регулювання цих процесів. *Як споживачі*, учні зрозуміють вплив інфляції на рівень їхніх доходів; *як майбутні наймані працівники* – взаємозалежність між інфляцією та безробіттям

Основні поняття: Робоча сила. Зайнятість. Безробіття. Види безробіття: фрикційне, структурне, циклічне. Рівень безробіття. Відкрите і приховане безробіття. Природний рівень безробіття. Регулювання зайнятості. Інфляція. Види інфляції: повзуча, галопуюча, гіперінфляція. Відкрита та придушена інфляція. Інфляція попиту, інфляція витрат (пропозиції). Рівень інфляції. Темпи інфляції. Інфляція та реальні доходи. Інфляція та безробіття. Антиінфляційна політика.

4.1. Сутність зайнятості та безробіття

Безробіття – невід’ємний елемент ринкової економіки. На сьогоднішній день за даними ООН кожен 3 працездатний у світі або не має роботи взагалі або має випадковий чи сезонний заробіток. Тому безробіття є центральною економічною та соціальною проблемою сучасного суспільства.

При поясненні сутності понять "зайнятість" та "безробіття" важливо, щоб учні зрозуміли зміст категорії "робоча сила" ("економічно активне населення"). У зв’язку з цим слід звернути увагу учнів на те, що до складу економічно активного населення відносяться не всі працездатні громадяни країни, а лише зайняті (які мають роботу) і безробітні (які активно шукають роботу).

Робоча сила – населення країни у віці від 16 років і до пенсійного віку, яке має роботу або активно її шукає. Таким чином до складу робочої сили входять як зайняті, так і безробітні.

Зайнятість – діяльність громадян, пов’язана із задоволенням особистих та суспільних потреб, яка приносить їм доход у грошовій та інших формах. *Зайняті* – особи, які виконують певну оплачувану роботу або мають роботу, але не виконують її з певних причин (відпустка, хвороба, страйк тощо).

Повна зайнятість не означає суцільної зайнятості, відсутності безробіття. Повна зайнятість характеризується достатністю робочих місць для всіх, хто бажає і здатен працювати.

Безробіття – соціально-економічне явище при якому частина робочої сили не зайнята у виробництві товарів та послуг. Безробіття відображає один із аспектів макроекономічної нестабільності, стан ринку праці за умов, коли пропозиція робочої сили перевищує попит на неї.

Згідно з Законом України "Про зайнятість населення" безробітними вважаються працездатні громадяни, які з незалежних від них причин не мають заробітку (трудового доходу) через відсутність відповідної роботи, зареєстровані в державній службі зайнятості, дійсно шукають роботу та здатні приступити до праці.

Аналізуючи природу безробіття слід звернути увагу учнів на значення безробіття як закономірної передумови та наслідку функціонування ринку праці. Досвід розвинутих країн світу засвідчує що безробіття це не просто небажане макроекономічне явище, а невід’ємний інструмент ринкового механізму, функціями якого є

резервування частини робочої сили з метою забезпечення галузевого та територіального руху капіталу та праці в різні періоди ділової активності; стимулювання ефективної зайнятості та конкурентоспроможності робочої сили; надання працюючим можливості зміни виду діяльності тощо.

4.2 Види та рівень безробіття

Залежно від причин, які викликають безробіття, розрізняють наступні його види:

Фрикційне безробіття – тимчасове безробіття, пов'язане із добровільним чи вимушеним пошуком або очікуванням роботи внаслідок професійного, вікового, регіонального переміщення робочої сили. Цей вид безробіття може бути викликаний зміною роботи внаслідок підвищення кваліфікації, професійної майстерності, зміною місця проживання, пошуком роботи із-за звільнення, тимчасовою втратою сезонної роботи, зміною важливих етапів у житті людини (закінчення вузу, народження та догляд за дитиною у жінок тощо).

Фрикційне безробіття вважається неминучим і певною мірою бажаним. Пошук та отримання більш продуктивної та вище оплачуваної роботи сприяє збільшенню доходів зайнятого населення та зростанню обсягів національного виробництва за рахунок раціонального розподілу трудових ресурсів.

Структурне безробіття – безробіття, пов'язане із структурними зрушеннями в економіці, які змінюють складові попиту та пропозиції робочої сили. Цей вид безробіття може бути викликаний змінами в споживчих перевагах, в технології виробництва, в географічному розподілі робочих місць, які впливають на попит на окремі професії та пропозицію робочої сили по ним.

Межа між фрикційним та структурним безробіттям в деякій мірі умовна. Відмінності між цими видами безробіття полягають у тому, що фрикційне безробіття є короткостроковим, оскільки безробітні володіють необхідними професійними навичками для отримання роботи, яку вони шукають. Структурне безробіття є тривалими, оскільки безробітні не можуть отримати роботи без відповідної перепідготовки, оволодіння новими навичками або зміни місця проживання.

Циклічне безробіття – безробіття, яке виникає в період економічного спаду, падіння загальних обсягів виробництва, що проявляється у перевищенні пропозиції робочої сили над попитом на неї у всіх галузях і регіонах країни.

Цей вид безробіття пов'язаний із періодичними спадами економічної активності, що зменшує сукупний попит на товари і послуги і викликає скорочення зайнятості. Внаслідок цього циклічне безробіття інколи називають безробіттям, пов'язаним з дефіцитом попиту.

З метою закріплення знань щодо класифікації видів безробіття можна запропонувати учням виконати ситуаційне завдання "Види безробіття".

Рівень безробіття вимірюється шляхом співставлення кількості безробітних з наявною робочою силою:

$$U' = U / (E + U) * 100\% \quad (13)$$

де U' – рівень безробіття;

E – зайняті;

U – безробітні.

Рівень безробіття вважається важливим, але не безпомилковим показником. Розрахунок рівня безробіття ускладнюється тим, що критерії віднесення окремих осіб до категорії зайнятих чи безробітних є певною мірою умовними. Завищенню рівня безробіття сприяє зайнятість населення у тіньовій економіці. Водночас рівень безробіття може бути заниженим, оскільки цей показник не враховує частково зайнятих (тих, хто працює неповний робочий день, тиждень, знаходиться у неоплачуваних відпустках тощо), а також працівників, які втратили надію знайти роботу і тому не шукають її.

Залежно від рівня безробіття розрізняють повну та неповну зайнятість.

Повна зайнятість – це зайнятість на рівні природного безробіття.

Природне безробіття включає фрикційне та структурне безробіття і є внутрішньою (природною) потребою економіки.

Таким чином повна зайнятість означає відсутність циклічного безробіття. За сучасних умов рівень безробіття, який відповідає повній зайнятості (природний рівень безробіття) коливається від 3 до 7% робочої сили.

Реальний обсяг ВВП, який виробляється за умов повної зайнятості (природного рівня безробіття) називають *потенційним ВВП* (виробничим потенціалом економіки).

Неповна зайнятість пов'язана з кризовими явищами в економіці і виникає за умов перевищення фактичного рівня безробіття над його природним рівнем. Якщо фактичний рівень безробіття перевищує його природний рівень це засвідчує існування циклічного безробіття, що є ознакою неповної зайнятості.

Важливо звернути увагу на статистичні дані щодо рівня безробіття в Україні.

4.3. Соціально-економічні наслідки безробіття та політика зайнятості

Безробіття – невід'ємний інструмент ринкового механізму, функціями якого є резервування частини робочої сили з метою забезпечення галузевого та територіального руху капіталу та праці в різні періоди ділової активності; стимулювання ефективної зайнятості та конкурентоспроможності робочої сили; надання працюючим можливості зміни виду діяльності тощо.

Водночас безробіття породжує негативні соціально-економічні наслідки до яких можна віднести:

- недовикористання економічного потенціалу суспільства, робочої сили;
- недовиробництво ВВП, відставання його фактичного рівня від потенційного;
- втрата не зайнятими робітниками кваліфікації, почуття самоповаги, моральна деградація;
- зменшення доходів населення, погіршення умов життя людей;
- зростання кількості психічних захворювань та самогубств;
- соціальні потрясіння, зростання злочинності, розпад сімей;
- необхідність додаткових суспільних витрат, пов'язаних з підтримкою безробітних.

Американський дослідник Артур Оукен довів існування взаємозв'язку між рівнем безробіття і зміною обсягу ВВП. Згідно із *законом Оукена* перевищення рівня фактичного безробіття над його природним рівнем на 1% призводить до скорочення реального ВВП на 2,5 % у порівнянні з його потенційним рівнем.

Оскільки в умовах ринкової економіки не існує автоматичного механізму забезпечення повної зайнятості населення, виникає потреба у цілеспрямованому державному регулюванні ринку праці.

Мета державного регулювання зайнятості населення – забезпечення ефективної зайнятості, підготовки, перепідготовки, перекваліфікації кадрів, яка б дозволила кожній людині знайти застосування своїм здібностям у відповідній сфері діяльності.

Методи державного регулювання зайнятості населення:

- законодавче регулювання умов найму та використання робочої сили;
- створення нових робочих місць в державному секторі;
- стимулювання зростання рівня зайнятості на недержавних підприємствах;
- заходи по підготовці та перепідготовці робочої сили, поліпшенню інформованості населення про можливості зайнятості;
- соціальне страхування та соціальний захист безробітних;
- працевлаштування незайнятого населення.

Для реалізації державної політики зайнятості створюються біржі праці або служби зайнятості. **Служби зайнятості** – спеціалізовані державні заклади, які виконують посередницькі функції на ринку робочої сили.

Вони виконують такі функції:

- аналізують і прогнозують попит і пропозицію на ринку робочої сили, інформують населення, підприємства, державні заклади про стан ринку праці;
- ведуть облік вільних робочих місць та громадян, що звертаються з питань працевлаштування;
- надають допомогу громадянам у працевлаштуванні, а роботодавцям – у пошуках необхідних працівників;
- організують профпідготовку та перепідготовку громадян;
- реєструють безробітних та виплачують їм допомогу.

Аналізуючи соціально-економічні наслідки безробіття та заходи державного регулювання зайнятості населення доцільно спонукати слухачів до дискусії "Пріоритети політики зайнятості". Цьому сприятиме обговорення наступного питання: "Чи є свідченням успішності політики регулювання зайнятості населення збільшення обсягів бюджетних витрат, які спрямовуються на виплату допомоги безробітним?"

Виявити пріоритетність напрямків регулювання зайнятості допоможе екскурсія до місцевої служби зайнятості. Перед проведенням

екскурсії розбийте слухачів на малі групи і запропонуйте кожній групі по закінченні екскурсії підготувати реферат або повідомлення. Орієнтовні питання:

- роль та функції служби зайнятості на ринку праці;
- стан зайнятості населення нашого регіону;
- як отримати допомогу по безробіттю;
- чим корисна служба зайнятості для випускників загальноосвітніх шкіл тощо.

4.4. Суть та види інфляції

Ідеальною для грошового обігу є ситуація, коли кількість грошей відповідає потребам суспільства в них, отже, коли грошей не більше і не менше, ніж потрібно для нормальної торгівлі при рівні цін, що склався, та певній швидкості обігу грошової одиниці. Але в реальному житті так буває нечасто. Найбільш типовий випадок – паперових грошей набагато більше, ніж реальна потреба в них. Тоді зростає середній рівень цін, купівельна спроможність грошової одиниці падає, вона знецінюється.

Отже, **інфляція** – це процес зростання середнього рівня цін, що веде до падіння купівельної спроможності грошей.

Зворотній процес носить назву **дефляція** і характеризується зниженням середнього рівня цін та зростанням купівельної спроможності грошей.

Слід пояснити, що не будь-яке зростання ціни є інфляцією, наприклад при підвищенні якості товару. Інфляція має місце тоді, коли підвищується загальний рівень цін, що призводить до знецінення грошей.

Отже, інфляція – це підвищення середнього рівня цін. Але це не означає, що зростають обов'язково всі ціни. Ані інфляція, ані дефляція не означають, що всі ціни рухаються в одному напрямку або змінюються в однаковій пропорції.

Показниками інфляції є **рівень інфляції (індекс споживчих цін певного року або індекс інфляції)** та **темп інфляції**. Ці показники розраховуються за наступними формулами:

$$ІСЦ = \frac{\text{Ціна споживчого кошику певного року}}{\text{Ціну відповідного споживчого кошику базового року}} \quad (14),$$

де ІСЦ – індекс споживчих цін.

ІСЦ показує в скільки разів зросли ціни в порівнянні з базисним періодом.

$$\text{Темп інфляції} = (\text{ІСЦ}_{\text{пр}} - \text{ІСЦ}_{\text{бз}}) / \text{ІСЦ}_{\text{бз}} * 100\% \quad (15)$$

$$\text{Темп інфляції} = (\text{ІСЦ}_{\text{пр}} / \text{ІСЦ}_{\text{бз}} - 1) * 100\% \quad (16),$$

де $\text{ІСЦ}_{\text{пр}}$ індекс споживчих цін поточного трюку, а $\text{ІСЦ}_{\text{бз}}$ індекс споживчих цін базисного року.

Показник темпу інфляції характеризує не темп росту загального рівня цін, а темп приросту загального рівня цін, тобто показує на скільки відсотків зросли ціни в порівнянні з базисним періодом.

Так зване "правило величини 70" дає іншу можливість кількісно виміряти інфляцію. Воно дозволяє швидко підрахувати кількість років, необхідних для подвоєння рівня цін. Для цього потрібно поділити число 70 на щорічний рівень інфляції:

$$\text{КР} = 70 / \text{темп інфляції} \quad (17),$$

де КР приблизна кількість років, потрібна для подвоєння рівня цін.

Наприклад, при щорічному рівні інфляції 3% рівень цін подвоїться приблизно через $70:3=23$ роки.

Треба пояснити учням, що класифікувати інфляцію можна за різними критеріями.

Класифікація інфляції

1) в залежності від темпів зростання середнього рівня цін:

А) *Повзуча інфляція* (до 5% на рік) має навіть позитивний вплив на економіку, оскільки примушує підприємців не складати отриманий прибуток "в шухляду", бо він знеціниться, а вкладати його у розширення власного виробництва і, таким чином, створювати нові робочі місця і збільшувати обсяг виробництва.

Б) *галопуюча інфляція* (5-100% на рік) свідчить про серйозні проблеми економічного розвитку країни.

В) *гіперінфляція* (більше 100% на рік) для економіки майже те саме, що СНІД для людини – її найголовнішими руйнівними наслідками є швидке зuboжіння населення, зростання безробіття, знищення механізму нагромадження грошей та їх вкладення в розвиток виробництва.

2) за формою прояву:

А) *відкрита інфляція* проявляється в зростанні середнього рівня цін;

Б) *прихована інфляція*, коли ціни стабільні через державний примус, але виникає дефіцит товарів.

3) залежно від причин виникнення:

А) *інфляція попиту*, коли забагато грошей полює за невеликою кількістю товарів", тобто сукупний попит виявляється набагато більшим, ніж сукупна пропозиція товарів та послуг, що призводить до зростання загального рівня цін;

Виникає тоді, коли існує надлишковий попит. Споживачі здатні створити надлишковий попит на товари і послуги в умовах *інфляційного очікування*, тобто коли вони внаслідок глибокого переконання в тому, що інфляція буде продовжуватися, починають скорочувати заощадження і збільшують поточне споживання. Існує навіть вираз – "гарячі гроші". Це коли люди намагаються позбутися грошей, які швидко знецінюються, і придбати на них якісь товари.

Держава може створювати надлишковий попит тоді, коли реалізує соціальні програми, розширює державний сектор або збільшує військові витрати. Виробники сприяють появі надлишкового попиту, коли збільшують інвестиційні витрати у періоди економічного піднесення або докорінної перебудови галузей економіки.

Б) *інфляція витрат* ціни зростають внаслідок підвищення витрат на виробництво (наприклад, внаслідок зростання цін на енергоносії або внаслідок підвищення номінальної заробітної плати). Зростання витрат на одиницю продукції в економіці скорочує прибутки і обсяг продукції, який підприємства можуть пропонувати за існуючого рівня цін. У результаті зменшується пропозиція товарів і послуг в масштабі всієї економіки. Це зменшення пропозиції веде до зростання середнього рівня цін, тобто до інфляції.

Згідно з *кількісною теорією грошей*, кількість грошей в обігу має відповідати обсягу ВВП. **Рівень цін визначається пропозицією грошей**, а оскільки пропозицію грошей контролює Центральний банк, то він і відповідає за інфляцію. Якщо держава використовує "друкарський верстат", для емісії грошей, які не забезпечені реальними товарами та послугами для покриття своїх витрат, то збільшується грошова маса, а це призводить до знецінення грошей і підвищення загального рівня цін.

Вважається, що загальна вартість виготовленого продукту в країні повинна дорівнювати добутку величини грошової маси та швидкості обігу грошової одиниці (рівняння обміну або рівняння Фішера):

$$MV = PQ \quad (18),$$

де M – грошова маса необхідна для обігу, V – швидкість обігу грошової одиниці, P – загальний рівень цін, а Q – обсяги виробництва товарів та послуг.

Дискусія між монетаристами і кейнсіанцями відбувається з приводу питань: як треба розраховувати M , наскільки стабільна V ,

наскільки швидко змінюється Q . З монетарної точки зору попит на гроші є стабільний і ринкова економіка настільки гнучка, що її нормальний стан наближений до стану повної зайнятості. Тому зміни у кількості грошей після певної затримки відбиваються на рівні цін. Кейнсіанська точка зору, навпаки, полягає в тому, що економіка не завжди перебуває на рівні повної зайнятості і що попит на гроші не є стабільний. Тому рівень цін зовсім не так жорстко залежить від грошової маси.

4.5. Соціально-економічні наслідки інфляції

Інфляція має глибокі соціально-економічні наслідки. Вона передусім відбивається на обсязі національного виробництва і перерозподілі доходів. Економічна ситуація в Україні на початку 90-х років наочно продемонструвала випадок, коли реальний обсяг національного виробництва скорочувався, в той час як ціни продовжували зростати (стагфляція).

Основні наслідки інфляції:

1. Перерозподіл доходів

Треба нагадати чим відрізняються грошовий (номінальний) і реальний доходи. Грошовий дохід – це кількість гривень, які людина отримує у вигляді заробітної плати, ренти, відсотка або прибутку. Реальний дохід визначається кількістю товарів і послуг, які можна купити на суму номінального доходу. Тому якщо номінальний дохід зростає більш високими темпами, ніж рівень цін, то реальний дохід підвищується і навпаки.

Вимірювання реального доходу можна приблизно здійснити за формулою (19):

$$I_{рд} = I_{нд} / I_{сц} \quad (19),$$

де $I_{рд}$ – індекс реального доходу, $I_{нд}$ – індекс номінального доходу, а $I_{сц}$ – індекс споживчих цін.

Інфляція передусім карає людей, які отримують фіксовані номінальні доходи. Інакше кажучи, вона перерозподіляє доходи, зменшуючи їх в одержувачів фіксованих доходів і збільшуючи їх в інших груп населення.

Інфляція особливо негативно відбивається на власниках заощаджень. Із зростанням цін реальна вартість, або купівельна спроможність заощаджень зменшується.

Інфляція також перерозподіляє доходи між *кредиторами і позичальниками*. Так, непередбачена інфляція приносить вигоду тим, хто отримав позику за рахунок тих, хто надав позику.

Оскільки більшість людей не люблять невизначеності і не схильні до ризику, то непередбачуваність, пов'язана з нестабільністю темпів інфляції, зачіпає інтереси практично всіх.

2. Неefективність на мікроекономічному рівні.

Оскільки під час інфляції ціни змінюються не в однаковій пропорції, то це суттєво впливає на *мінливість відносних цін*. Відносні ціни стають більш рухливими. Розподіл ресурсів в ринковий економіці стає не ефективним.

Крім того, інфляція часто призводить до непередбачуваних змін податкових зобов'язань окремих осіб.

3. Втрата грошима здатності виконувати функцію міри вартості.

В умовах інфляції, коли купівельна спроможність національної грошової одиниці постійно коливається, гроші втрачають здатність виконувати цю функцію. Уявіть собі, як важко робити виміри за допомогою лінійки, яка може розтягуватись і змінювати розмір одного ділення. Адже гроші – це і є своєрідна "лінійка", за допомогою якої люди вимірюють економічні операції. При інфляції довжина такої "лінійки" постійно змінюється.

4. Зростання взаємного незадоволення в суспільстві.

Невизначеність у зв'язку з майбутніми цінами, яка створюється інфляцією, веде до довільного перерозподілу багатства, примушує людей здійснювати досить дорогі зусилля, щоб захиститися від інфляційних втрат і – що, напевно, найнебезпечніше за все – призводить до зростання взаємного незадоволення, яке врешті решт може зруйнувати здатність членів суспільства до співробітництва.

4.6. Антиінфляційна політика.

Взаємозв'язок інфляції та безробіття

Враховуючи руйнівні наслідки інфляції, кожна країна намагається проводити ефективну *антиінфляційну політику*.

Найтипovішими **антиінфляційними заходами** в країнах з розвинутою економікою є:

1) *регулювання попиту* (збільшення податків, зменшення державних витрат та збільшення відсоткової ставки за кредит). Такі

заходи обмежують сукупний попит, але водночас ведуть до згортання виробництва та збільшення безробіття;

2) **контроль за зарплатою та цінами** покликаний змінити очікування: якщо наймані працівники повірять у результативність обмежувальних дій уряду, то вони припинять подальші вимоги підвищення зарплати, а підприємці – повірять у те, що припиниться підвищення цін на ресурси і припинять скорочення обсягів виробництва;

3) **індексація доходів** робить їх менш чутливими до підвищення цін. Індксація певним чином обмежує стихійне зростання доходів, тому вона може сповільнити інфляцію попиту. Але при інфляції витрат індексація може навіть погіршити ситуацію.

Звичайно, використання тих чи інших заходів антиінфляційної політики залежить від конкретної ситуації, в якій знаходиться національна економіка. Треба також враховувати вимоги комплексного підходу до вибору інструментів антиінфляційної політики.

Антиінфляційні заходи в країнах, що здійснюють перехід до ринкових відносин:

1) **стратегічні:**

– **довгострокова грошова політика**, яка передбачає жорсткі обмеження на щорічне збільшення грошової маси;

– **послаблення інфляційних очікувань** тісно пов'язане із змінами у психології споживачів;

– **скорочення дефіциту держбюджету** при скороченні державних витрат та збільшенні доходів держави;

– **протидія зовнішнім інфляційним впливам**, перш за все – обмеження можливостей вільного перетину іноземними капіталами національних кордонів;

– **підвищення курсу національної валюти**, яке знижує ціни на товари та послуги з-за кордону і тим самим спонукає до зниження внутрішніх цін.

2) **тактичні:**

– **підвищення товарності національного господарства** спрямоване на стимулювання пропозиції (пільгове оподаткування підприємств, що розширюють асортимент товарів та послуг, державна допомога галузям у створенні нових ринків тощо);

– **роздержавлення** є засобом поповнення доходної частини бюджету і подолання його дефіцитності;

– **стимулювання імпорту** використовується для зменшення дефіциту власних товарів і послуг;

– **обмеження ліквідності грошей** досягається через стимулювання заощаджень. Якщо заощаджувати стає економічно

вигідно, то маса грошей, яка тисне на ринок товарів і послуг, зменшується і зростання цін припиняється.

Разом з інфляцією існує і така форма порушення макроекономічної рівноваги, як безробіття. Економіст Артур Філіпс у 1958 році довів існування оберненої залежності між безробіттям та інфляцією (рисунок 7). При зменшенні рівня інфляції безробіття зростає і навпаки. Отже, високий рівень безробіття – це своєрідна "ціна", яку суспільство сплачує за стабільність цін. Уряду треба тільки визначити, які рівні безробіття та інфляції є допустимими для економіки країни, і дотримуватися цього співвідношення.

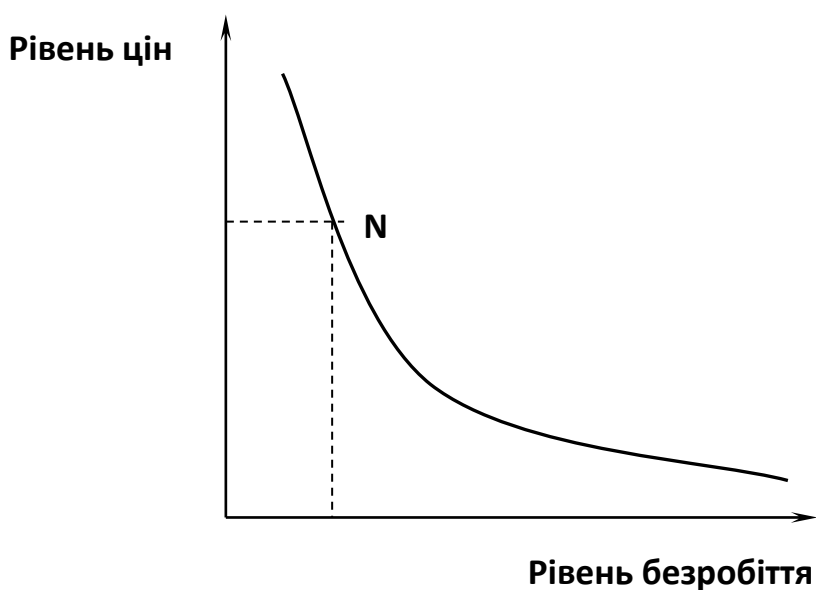

Рисунок 7. Крива Філіпса

Але економічний розвиток країн світу в 70-х – на початку 80-х років поставив під сумнів існування такої залежності, яка описувалася кривою Філіпса, оскільки спостерігалось одночасне зростання і інфляції, і безробіття. Отже, на короткому інтервалі часу може існувати той зв'язок, що відображений кривою Філіпса, але у тривалому проміжку часу діє закономірність природного рівня безробіття.

ВПРАВИ

Вправа 1

Економіка країни характеризується наступними показниками:

- фрикційне безробіття – 6 млн. чол.;
- структурне безробіття – 6 млн. чол.;
- циклічне безробіття – 8 млн. чол.;
- чисельність зайнятих – 180 млн. чол.;
- загальна чисельність населення – 400 млн. чол.;
- потенційний ВВП – 4000 млрд. грн.

Визначте природний та циклічний рівні безробіття. На скільки відсотків фактичний ВВП буде відставати від потенційного за даного рівня безробіття?

Вправа 2

Загальна чисельність населення країни становить 100 млн. чол.

В тому числі:

- діти до 16 років – 11 млн. чол., з них працюють на продажу газет, мийці автомобілів та інших роботах – 0,8 млн. чол.;
- пенсіонери – 6 млн. чол.;
- домогосподарки – 4 млн. чол.;
- студенти – 7 млн. чол., з них 5,5 млн. є студентами денної форми навчання;
- бродяги та бездомні – 4 млн. чол.;
- особи у виправних спец закладах – 5 млн. чол.;
- особи, що перебувають у психіатричних лікарнях – 3 млн. чол.;
- особи, що хворіють і перебувають на "лікарняному" – 2,3 млн. чол.;
- звільнені і не шукають роботи за даного рівня заробітної плати – 5 млн. чол.;
- зайняті неповний робочий день, що шукають роботу на повну ставку – 1 млн.;
- звільнені внаслідок спаду в економіці – 2,2 млн. чол.;
- звільнені в результаті структурних змін в економіці і скорочення попиту на певні професії – 0,9 млн. чол.;
- звільнені за власним бажанням, що шукають високооплачувану роботу – 0,8 млн. чол.;
- навчаються на курсах перекваліфікації центру зайнятості – 1,7 млн. чол.

Визначте:

- чисельність робочої сили;
- фактичний рівень безробіття;
- природний рівень безробіття;
- потенційний ВВП, якщо фактичний ВВП становить 2850 млрд. грн.

Вправа 3

Минулого року номінальний ВВП умовної країни Еколандії становив 100 млрд. грошових одиниць. Загальний рівень безробіття досяг 12%, фрикційного – 2%, структурного – 4%. Природний рівень безробіття дорівнював 6%.

Використовуючи наведені дані щодо стану економіки країни Еколандія, визначте економічні втрати країни від безробіття:

- а) скільки відсотків потенційно можливого ВВП втратила країна внаслідок безробіття?
- б) який обсяг ВВП могла би отримати країна за умови повного використання всіх ресурсів?

Вправа 4

Обчислити номінальний ВВП в аналізованому році за таких умов: у базовому році реальний ВВП = 1000 грн., в аналізованому році реальний ВВП збільшився на 2 %, а ціни – на 5 %.

Вправа 5

Таблиця 5

Споживчий кошик школяра

Назва товару	Кількість за місяць	Ціна грн., в грудні	Ціна грн., в січні
Піца	62 шт.	6	7,5
Молоко	15 л	8	8,3
Квиток на автобус	56 шт.	1,3	1,5
Зошит	4 шт.	2,5	2,7

Розрахуйте:

- 1) вартість споживчого кошику у грудні та січні;
- 2) ІСЦ;
- 3) темп інфляції.

Вправа 6

Припустимо, що індекс цін на споживчі товари враховує тільки два види товарів та послуг: продукти харчування та житлові послуги. Частка продуктів харчування у споживчому кошику становить 33%, а частка житлових послуг – 67%. Ціни на харчові продукти за рік зросли на 20%, а на житлові послуги зменшились на 2%.

Яким буде темп інфляції за рік?

Вправа 7

У певній країні фірми виробляють два види товарів та послуг: споживчі товари і послуги та інвестиційні товари і послуги у відношенні 4:1. Внаслідок енергетичного шоку і зростання витрат виробництва ринковий споживчий кошик подорожчав на 40%, а індекс цін інвестиційних товарів та послуг становив 1,5. Одночасно з невідомих причин швидкість обігу грошей зменшилась на 5%.

Визначте, як змінилась кількість грошей в обігу при економічному зростанні на 30%.

Вправа 8

Темпи інфляції в країні Еколандії за останні 4 роки склали 400, 200, 300 і 500%.

Знайдіть середньорічну інфляцію за ці 4 роки.

Вправа 9

При обсязі ВВП в 2000 одиниць грошова маса в обігу складала 100 грошових одиниць. Уряд збільшив грошову масу до 300 грошових одиниць.

Як зміниться розмір ВВП, якщо ціни та швидкість обігу грошей постійні? А якщо ціни зростуть у 2 рази, а швидкість обігу грошей у 1,5 рази?

Вправа 10

У ринковому кругообігу швидкість обертання однієї грошової одиниці зросла на 8%, інфляція становила 16% за рік.

Якою має бути динаміка грошової маси, яка б забезпечувала економічне зростання у 4%?

Вправа 11

Темп інфляції за рік склав 20%, а середня заробітна плата зросла з 2500 до 2800 грн.

Як змінилась реальна зарплата.

ТЕСТИ

1. Рівень безробіття визначається як відношення числа безробітних до:
 - A) числа зайнятих;
 - B) чисельності працездатного населення;
 - C) чисельності робочої сили;
 - D) загальної чисельності населення.

2. Впровадження нових технологій привело до скорочення 15% робітників, зайнятих ручною працею. Внаслідок цього зріс рівень:
 - A) циклічного безробіття;
 - B) фрикційного безробіття;
 - C) структурного безробіття;
 - D) сезонного безробіття.

3. Повна зайнятість існує за умов:
 - A) державного регулювання ринку праці;
 - B) відсутності циклічного безробіття;
 - C) раціонального використання робочої сили;
 - D) відсутності безробіття.

4. Природний рівень безробіття відрізняється від фактичного на величину:
 - A) циклічного безробіття;
 - B) фрикційного безробіття;
 - C) структурного безробіття;
 - D) нічим не відрізняється.

5. Фактичний ВВП дорівнює потенційному ВВП за відсутності:
 - A) циклічного безробіття;
 - B) структурного безробіття;
 - C) природного безробіття;
 - D) фрикційного безробіття.

6. Робітник, який знаходиться у неоплачуваній відпустці, або працює неповний робочий день, офіційною статистикою:
- A) відноситься до безробітних;
 - B) відноситься до зайнятих;
 - C) не враховується при визначенні безробіття;
 - D) не враховується при визначенні чисельності робочої сили.
7. До економічно активного населення відносяться:
- A) непрацевдатні;
 - B) працевдатні;
 - C) зайняті та безробітні;
 - D) зайняті.
8. Які зовнішні ознаки має інфляція в економіці країни:
- A) зростання реальних доходів населення;
 - B) зростання цін тільки на споживчі товари;
 - C) зростання ціни робочої сили, скорочення пропозиції товарів;
 - D) зростання середнього рівня цін.
9. Що з наведеного нижче не має відношення до інфляції витрат (інфляції пропозиції):
- A) зростання цін на енергоносії;
 - B) зростання заробітної платні;
 - C) зростання обсягів випуску продукції;
 - D) зростання собівартості продукції.
10. Що з наведеного нижче не є ознаками дефляції:
- A) зниження середнього рівня цін;
 - B) зростання купівельної спроможності грошової одиниці;
 - C) зростання середнього рівня цін;
 - D) правильні відповіді (A) і (B).
11. Якщо номінальний доход зріс на 8%, а рівень цін зріс на 10%, то реальний доход:
- A) збільшився на 2%;
 - B) збільшився на 18%;
 - C) зменшився на 2%;
 - D) зменшився менше, ніж на 2%.

12. Від непередбачуваної інфляції менше всього постраждають:
- A) ті, хто отримує фіксований номінальний дохід;
 - B) ті, в кого номінальний дохід зростає, але повільніше, ніж зростає рівень цін;
 - C) ті, хто має заощадження в грошовій формі;
 - D) ті, хто став боржником раніше, коли рівень цін був нижчий.
13. Крива Філіпса відображає:
- A) пряму залежність між рівнем інфляції та рівнем безробіття;
 - B) обернену залежність між рівнем інфляції та рівнем безробіття;
 - C) залежність між надходженням податків до держбюджету та ставкою оподаткування;
 - D) пряму залежність між інфляцією та рівнем життя.
14. За темпами інфляцію поділяють на:
- A) повзучу (помірну), галопуючу та гіперінфляцію;
 - B) очікувану та непередбачену;
 - C) інфляцію витрат та інфляцію попиту;
 - D) за темпами інфляцію взагалі не поділяють на види.
15. Стагфляція – це:
- A) зростання середнього рівня цін з одночасним збільшенням обсягів національного виробництва;
 - B) зниження середнього рівня цін із одночасним зменшенням обсягів національного виробництва;
 - C) зниження середнього рівня цін, рівня безробіття, рівня виробництва;
 - D) поєднання зростання середнього рівня цін та зменшення обсягів національного виробництва.

ТЕМА 5. МОНЕТАРНА ТА ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

- 5.1. **Грошова маса та її вимір.
Зміна пропозиції грошей та її вплив
на рівень ділової активності.**
- 5.2. **Центральний банк та його функції.**
- 5.3. **Монетарна політика Центрального банку та її
інструменти.**
- 5.4. **Суть, види податків та зміст податкової системи.**
- 5.5. **Структура державного бюджету країни.**
- 5.6. **Причини виникнення державного боргу.**
- 5.7. **Зміст, цілі та інструменти фіскальної політики.**

Для підтримки макроекономічної рівноваги держава використовує монетарну та фіскальну політику. **Як майбутні дійові особи ринкових відносин**, учні зрозуміють, для чого потрібен Центральний банк та яким чином його рішення впливають на поведінку виробників і споживачів, інвесторів та позичальників. **Як відповідальні громадяни**, учні набудуть навички оцінювання ефективності використання інструментів монетарної та фіскальної політики на різних фазах економічного циклу. **Як майбутні платники податків**, учні зрозуміють їхню сутність, види та функції.

Основні поняття: Центральний банк та його функції. Монетарна (грошова) політика. Інструменти грошової політики: регулювання облікової ставки проценту, зміна норми обов'язкових резервів, проведення операцій на відкритому ринку. Податки. Функції податків. Прямі та непрямі податки. Прогресивні, пропорційні та регресивні податки. Державний бюджет. Дефіцит бюджету. Державний борг. Фіскальна політика та її інструменти.

5.1. Грошова маса та її вимір.

Зміна пропозиції грошей та її вплив на рівень ділової активності

За допомогою монетарної (грошової) політики держава намагається управляти кількістю грошей в економіці та їхньою ціною (ставкою проценту). Монетарну політику в країні здійснює Центральний банк та банківська система. На сьогодні методи монетарної політики викликають дискусії серед економістів.

Монетарною (грошовою) називають політику, головною метою якої – здійснення керівництва кредитами, ставкою відсотка та грошовою масою.

Грошова маса – це сукупність купівельних, платіжних та нагромаджених засобів (тобто готівкових та безготівкових грошей), що обслуговує економічні зв'язки в суспільстві та належить громадянам, господарюючим суб'єктам, державі.

Грошима у сучасному розумінні є: готівка (монети, казначейські білети, банкноти), замітники грошей (чеки, векселі, кредитні картки) та банківські депозити.

Управління грошовою масою передбачає, що її перш за все треба виміряти. Фінансова статистика економічно розвинених країн світу оперує декількома **показниками грошової маси (грошовими агрегатами)**:

- M1 включає в себе готівку (інколи її називають "грошима поза межами банків") і депозити до запитання (поточні депозити);
- M2 утворюється з агрегату M1 плюс гроші на ощадних депозитах та невеликих строкових депозитах;
- M3 – це M2 плюс великі строкові депозити;
- M4 (або L) складається з M3 та елементів ринку цінних паперів (наприклад, ощадних облігацій, короткострокових зобов'язань Міністерства фінансів тощо).

В США використовуються всі чотири зазначених агрегати, в Японії та Німеччині – 3, в Англії та Франції – 2. Але скільки б грошових агрегатів не використовувала країна, принцип їхньої побудови залишається однаковим: кожний наступний агрегат складається з попереднього плюс нові кредитні інструменти; кожен наступний агрегат менш ліквідний, ніж попередній. (**Ліквідність** – це здатність активу швидко і без втрат перетворюватися на готівку. Наприклад, нерухомість – низько ліквідний актив. Найбільш ліквідний актив – це самі готівкові гроші. Отже, кожний наступний грошовий агрегат має меншу можливість використання для придбання товарів та послуг, ніж попередній).

В Україні Національний банк визначає структуру грошової маси в сфері обігу з 1993 року. При цьому використовуються такі грошові агрегати:

- M0 – гроші поза межами банків;
- M1 – це M0 плюс гроші на депозитах до запитання;
- M2 – це M1 плюс строкові депозити;
- M3 – це M2 плюс гроші клієнтів по трастових операціях банків.

Питання про елементи грошової маси в економічній теорії є дискусійними. Але, як правило, при аналізі поведінки грошової маси використовують агрегати M1 та M2. При цьому для визначення оптимальної величини грошової маси та управління нею використовують рівняння Фішера, дивись формулу 18.

Регулювання грошової маси передбачає визначення попиту та пропозиції на гроші. За даного більш-менш постійного попиту на гроші вартість, або купівельна спроможність грошової одиниці буде визначатись пропозицією грошей.

Безпосередню участь у формуванні пропозиції грошей бере Центральний банк. Він здійснює емісію (випуск) готівки для того, щоб забезпечити нею комерційні банки в обмін на їх резерви, розміщені в Центральному банку. Комерційні банки постачають готівку своїм клієнтам (вкладникам) в обмін на їх депозити в банках, залишаючи у своїх касах незначну суму готівки як резерв. Готівка, що емітована Центральним банком, випущена в обіг комерційними банками і циркулює в позабанківській сфері, є важливим компонентом пропозиції грошей.

Другим важливим компонентом пропозиції грошей є гроші суб'єктів економіки, розміщені в комерційних банках на депозитних рахунках, тобто безготівковий компонент. У формуванні цієї частки пропозиції грошей Центральний банк також відіграє визначальну роль. Він забезпечує банківську систему додатковими ресурсами, надаючи комерційним банкам позики та купуючи у них цінні папери на відкритому ринку.

Резерви банків поділяються на дві частини: резерви, що їх Центральний банк вимагає нагромаджувати (обов'язкові резерви), і будь-яка сума вільних резервів, якою банки вважають за потрібне володіти (надлишкові резерви). Комерційні банки в межах надлишкових (вільних) коштів, що залишаються в розпорядженні, після формування резервів, надають позики своїм клієнтам-позичальникам і таким чином створюють додаткові депозити.

Отже комерційні банки здійснюють *депозитну (кредитну) емісію* – це збільшення банківською системою грошової маси в країні за рахунок створення нових чекових депозитів для тих клієнтів, які отримали

банківські позики і не беруть їх готівкою, а погоджуються здійснити свої майбутні витрати у безготівковій формі (за допомогою чеків або іншим шляхом).

Наприклад норма обов'язкових резервів для комерційних банків встановлена Центральним банком в розмірі 20%. Це означає, що 20% від всієї суми депозитів комерційні банки не мають права надавати в кредит, а повинні зберігати ці гроші на своїх рахунках в Центральному банку. Припустимо також, що клієнти банків всі свої гроші зберігають на депозитних рахунках.

Отже, клієнт №1 отримав зарплату у розмірі 100 грн. і поклав ці гроші на свій рахунок в банку А. Банк А 20% цієї суми, тобто 20 грн. зобов'язаний покласти як обов'язковий резерв на свій рахунок в Центральному банку. Решту, тобто $100 - 20 = 80$ грн., він надає в позику клієнту №2. Клієнт №2, отримавши гроші, відразу поклав їх на свій рахунок в банку Б. Банк Б, оскільки депозити зросли на 80 грн., повинен 20% від цієї суми, тобто 16 грн., покласти у вигляді обов'язкових резервів на свій рахунок в Центральному банку. Решту, тобто $80 - 16 = 64$ грн., він надає в позику клієнту №3 і т. д. Цей ланцюжок можна продовжити, але вже зрозуміло, що всі разом банки зможуть видати грошей значно більше тієї суми, яку приніс в банк А самий перший вкладник.

Банківський (депозитний) мультиплікатор показник, що визначає, в скільки разів банки завдяки системі резервів можуть збільшити грошову масу в порівнянні з сумою готівки, яку внесли вкладники.

Величина мультиплікатора визначається діленням 100 на ставку обов'язкових банківських резервів, встановлену Центральним банком країни. В нашому прикладі при ставці 20% мультиплікатор буде дорівнювати $100 : 20 = 5$, тобто грошова маса може зрости в 5 разів без загрози для ліквідності банків всієї країни в цілому.

5.2. Центральний банк та його функції

Центральний банк займає особливе місце в банківській системі. Виникнення Центральних банків історично пов'язане із централізацією банківської емісії (випуску) в руках найбільш надійних, загально-відомих комерційних банків. Дійсно, коли всі комерційні банки випускали банкноти, то учасники угод, які не знали банка-емітента, могли відмовитися приймати гроші, випущені ним. Отже, поступово в обігу залишалися тільки банкноти, випущені найбільш надійним

банком, якому довіряли всі. Так наприкінці ХІХ – початку ХХ століття виникають центральні емісійні (а потім – просто Центральні) банки.

Центральні банки мають особливий правовий статус, обумовлений тим, що вони поєднують у собі окремі риси банківської установи і державного органу управління. Центральні банки здійснюють банківські операції, що проносять дохід, але метою проведення цих операцій є не отримання прибутку, а управління грошовим ринком, керуючись державними інтересами та чинним законодавством.

Нині у більшості країн з розвинутою ринковою економікою Центральні банки або взагалі нікому не підзвітні, або підзвітні вищому законодавчому органу державної влади і є незалежними від органів державної влади у встановленні цільових орієнтирів монетарної політики та у виборі інструментів регулювання грошового обігу. Незалежність Центрального банку не може бути абсолютною, адже монетарна політика, яку визначає Центральний банк, є складовою загальної економічної політики держави. Вона взаємодіє з фіскальною, інвестиційною, ціною, структурною політикою.

На ступінь незалежності Центрального банку певним чином впливає порядок призначення і звільнення вищого керівництва банку. У багатьох розвинених країнах керуючий Центральним банком або призначається Президентом країни, або обирається вищим законодавчим органом державної влади, причому на строки, що перевищують термін повноважень уряду (наприклад, в США – на 14 років, в Японії – на 5 років тощо).

Центральний банк виконує такі основні функції:

1) *здійснює монопольну емісію банкнот*. Ця функція була найголовнішою, поки готівковий обіг відігравав значну роль в економічному житті суспільства. Але останнім часом, коли питома вага готівки в загальній грошовій масі є незначною і переважають безготівкові розрахунки, ця функція Центрального банку втратила своє вирішальне значення. Центральний банк в процесі розроблення та реалізації монетарної політики регулює загальну суму грошової пропозиції, а що стосується банкотної (готівкової) емісії, то він її обмежує відповідно до зміни реального обсягу попиту на готівку. Маса готівки, необхідна для обігу, визначається головним чином поведінкою суб'єктів економіки (фізичних і юридичних осіб), котрі вирішують, в якій пропорції вони триматимуть гроші готівкою і на депозитних рахунках у банках. В Україні функцію емісійного центру готівкового обігу виконує Національний банк України, який із завершенням в 1996 році грошової реформи емітує в обіг національну валюту – гривні та копійки;

2) *є банком банків*. Клієнтами Центрального банку є комерційні банки та уряд. Центральний банк як банк банків забезпечує *касове, розрахункове та кредитне обслуговування комерційних банків*. Враховуючи монополічне право Центрального банку на забезпечення платіжного обороту готівкою, комерційні банки, згідно із законодавством більшості країн, зберігають частку своїх резервів на своїх рахунках в Центральному банку. В Україні Національний банк запровадив загальнодержавну Систему електронних платежів, що забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків на всій території України. Центральний банк виступає для комерційних як кредитор останньої інстанції (беруться кредити, якщо інші можливості його отримання вичерпані);

3) *є органом банківського регулювання та нагляду*. Успішне регулювання Центральним банком грошового ринку потребує наявності в країні стабільної і надійної банківської системи. Банки функціонують як недержавні, приватні структури і мають за мету отримання максимального прибутку. Водночас вони виконують суспільно корисні і необхідні функції, тому держава повинна регулювати їхню діяльність. Під регулюванням банківської діяльності розуміють:

– використання монетарних інструментів з метою впливу на обсяг і структуру банківських резервів, а також на рівень процентних ставок;

– ухвалення положень, що базуються на чинному законодавстві і регламентують діяльність банків у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив;

– застосування заходів, які спрямовані на забезпечення стабілізації функціонування банківської системи і на проведення Центральними банками ефективної монетарної політики;

4) *є банкіром уряду*. Центральний банк виступає як касир та кредитор уряду, в ньому відкриті рахунки урядових відомств. В більшості країн світу Центральний банк здійснює касове виконання Державного бюджету: доходи уряду, що надійшли від податків та позик, зараховуються на спеціальні рахунки казначейства (міністерства фінансів), з якого покриваються всі урядові витрати.

Центральний банк здійснює також кредитування держави (в межах існуючого в країні відповідного законодавства) та управління державним боргом, бере активну участь в організації випуску державних боргових зобов'язань, їх розміщенні і підтримці ринкового курсу, виплаті доходів та погашенні;

5) *проводить грошово-кредитну політику*. Всі функції Центрального банку взаємопов'язані, але саме ця є найважливішою в сучасних умовах. Саме в цій функції найповніше реалізується призначення Центрального банку. Разом з тим монетарна політика Центрального банку є ключовим елементом всієї грошової системи країни. На ній базується весь механізм державного регулювання грошового обороту.

5.3. Монетарна політика Центрального банку та її інструменти

Для нормального функціонування грошової системи необхідним є розроблення і реалізація певної грошово-кредитної політики. Позитивний вплив цієї політики на розвиток економіки визначає ефективність самої грошової системи.

Сутність монетарної політики можна визначити як *комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення заздалегідь визначених суспільних цілей, заходів щодо регулювання грошового обороту, які здійснює держава через Центральний банк.*

Об'єктами, на які найчастіше спрямовується монетарна політика, є такі змінні грошового ринку: пропозиція (маса) грошей, ставка процента, швидкість обігу грошей, валютний курс тощо. В Україні головним суб'єктом грошово-кредитної політики є Національний банк. Саме він несе відповідальність перед суспільством за стан монетарної сфери. Як передбачено Конституцією України (ст. 100), Рада НБУ самостійно розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням.

Монетарна політика в широкому розумінні направлена на боротьбу з інфляцією та безробіттям, на досягнення стабільних темпів економічного розвитку через регулювання грошової маси в обігу, кредитів та відсоткової ставки.

Основними інструментами грошово-кредитного регулювання і монетарної політики є:

1) **зміна норми обов'язкових банківських резервів.** Підвищення цієї норми означає, що більша частина грошей, які банки отримали від вкладників у вигляді депозитів, буде "заморожена" на рахунках в Центральному банку і зменшиться пропозиція кредитів. За умов, що попит на кредитні ресурси в суспільстві залишився сталим, таке зменшення пропозиції призведе до зростання відсоткової ставки. Таким чином, кредит стане дорожчим. Підприємці будуть брати його менше, відповідно, вони вимушені будуть скоротити обсяги виробництва. Це призведе до зростання безробіття та уповільнення темпів економічного зростання. Зменшення норми обов'язкових банківських резервів призведе до протилежних наслідків.

Як бачимо, зміна норми обов'язкових банківських резервів – досить дієвий інструмент, який дозволяє вплинути на економічну ситуацію в цілому. Збільшувати норму обов'язкових банківських резервів доцільно тоді, коли економіка заходиться в стані "перегріву" і темпи економічного розвитку треба уповільнити, щоб уникнути кризи

перевиробництва. Зменшувати норму обов'язкових банківських резервів доцільно тоді, коли економіка знаходиться на стадії занепаду, в період економічної кризи;

2) **зміна ставки облікового проценту, або офіційної облікової ставки Центрального банку** (облікова, або дисконтна політика). Офіційна облікова ставка Центрального банку – це та відсоткова ставка, за якою Центральний банк надає позики комерційним банкам та здійснює переоблік векселів. Коли Центральний банк змінює офіційну облікову ставку, він впливає на можливості комерційних банків та їхніх клієнтів отримувати кредит, що, в свою чергу, впливає на економічне зростання, грошову масу, рівноважну ставку відсотка. Механізм впливу аналогічний описаному вище.

3) **операції на відкритому ринку**, тобто купівля-продаж Центральним банком державних облігацій та інших цінних паперів. Якщо Центральний банк продає цінні папери на відкритому ринку, то комерційні банки купують їх, а натомість віддають Центральному банку гроші. Отже, кредитні ресурси комерційних банків зменшуються. Це призводить до скорочення грошової маси в обігу і підвищення відсоткової ставки. "Дорогий" кредит примушує підприємців скорочувати обсяги виробництва; безробіття зростає; темпи економічного розвитку уповільнюються. Якщо ж Центральний банк купує цінні папери у комерційних, то тим самим він надає їм додаткові ресурси і розширює їхні можливості надавати кредити.

Центральні банки не можуть щодня змінювати норму обов'язкових банківських резервів або офіційну облікову ставку, оскільки це сприятиме зростанню недовіри до Центрального банку і впевненості в його неспроможності впливати на макроекономічні процеси. Тому саме операції на відкритому ринку є найбільш гнучким методом здійснення монетарної політики, який дозволяє оперативно коректувати ситуацію в економіці.

5.4 Суть, види податків та зміст податкової системи

Податки – це обов'язкові платежі, які держава стягує з фізичних та юридичних осіб у центральні та місцеві бюджети.

Податки не лише зменшують доходи індивідів, але вони також спотворюють економічні процеси. Спотворення виникає з розриву, або "ножиці" між ціною, отриманою постачальником товару або послуги, та ціною, оплачуваною її споживачем. Якщо ціну продажу зменшують (податковий тягар несе виробник), то кількість одиниць товару, що виробляється, зменшується; якщо ціну купівлі збільшують (податковий

тягар несе споживач), то стає меншою величина попиту; або ж відбувається і те, і інше водночас – у будь-якому випадку менше і виробляють, і споживають.

Податки виникли з появою держави і ставлення населення до них було негативне. Сьогодні в розвинутих країнах формується позитивне ставлення до податків як до плати за право жити в цивілізованому суспільстві. Без податків держава не могла б здійснювати свої соціально-економічні функції.

Суб'єкти оподаткування – це ті, з кого стягують податки: фізичні та юридичні власники доходів (домогосподарства, підприємства), власники майна, споживачі товарів та послуг. **Об'єкти оподаткування** – це те, з чого стягується податок: зарплата, прибуток корпорацій, доход з майна, виручка від реалізації, фонд заробітної плати тощо.

Треба пояснити учням, що податки можна класифікувати за різними критеріями:

1) За формою стягнення:

А) *Прямий податок* – це збір на користь держави, який стягується з кожного громадянина або господарської організації в залежності від розмірів їхніх доходів або вартості майна. Прямі податки – це податки на доходи або майно; механізм їх стягнення неприхований.

До прямих податків відносяться особистий прибутковий податок, податок на прибуток корпорацій, податки на майно, платежі по обов'язковому соціальному страхуванню.

Б) *Непрямий податок* – це збір на користь держави, який стягується з громадян або господарських організацій тільки якщо вони здійснюють певні дії, наприклад, купують певні види товарів.

Непрямі податки "приховані" в ціні товару, механізм їх стягнення неявний; це – податки на споживання, збільшення цих податків веде до збільшення ціни товару.

До непрямих податків відносяться акцизи, податок на додану вартість, мито.

2) За суб'єктами оподаткування:

А) *податки з фізичних осіб;*

Б) *податки з юридичних осіб;*

В) *змішані податки.*

3) За об'єктом оподаткування:

А) *податки на доход* – валовий дохід чи інші доходи юридичних осіб; на зарплату чи інші доходи фізичних осіб;

Б) *податки на споживання* не мають зв'язку з доходами, бо сплачуються в момент споживання, і розмір сплати залежить від напряму використання доходу;

В) *податки на майно* також не мають безпосереднього зв'язку з доходами (хоч майно і створюється за рахунок доходів). Податок сплачується постійно (а не раз при купівлі), поки майно знаходиться у власності.

4) *за рівнем оподаткування:*

А) *загальнодержавні* (порядок їх стягнення та розмір універсальні для всіх регіонів держави, встановлюються вищим законодавчим органом держави, в Україні в 2013 р. стягується 18 видів);

Б) *місцеві податки* (надходять до місцевих бюджетів, порядок їх нарахування визначається місцевими радами, але в межах передбачених ВРУ. В Україні їх 5: єдиний податок, податок на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки, збір за проведення деяких видів підприємницької діяльності, збір за місця паркування транспортних засобів та туристичний збір).

Податкова ставка – це законодавчо встановлений розмір оподаткування до об'єкту оподаткування.

За побудовою податкові ставки поділяються *на тверді і процентні*.

Тверді ставки – у грошовому виразі до об'єкта оподаткування, вираженого в натуральній формі.

Вони можуть бути: фіксовані (у конкретних сумах) та відносні ставки (до мінімальної заробітної плати або неоподаткованого мінімуму доходів громадян).

Процентні ставки – встановлюються тільки до об'єктів оподаткування у грошовому виразі.

Процентні ставки можуть бути: пропорційні, прогресивні, регресивні

Пропорційні податкові ставки є незмінними залежно від розміру доходу, що оподатковується.

Прогресивні ставки – ті, що збільшуються із збільшенням доходів, що оподатковуються.

Регресивні ставки – ті, які зменшуються із збільшенням доходів (в Україні не застосовуються).

Тягар прогресивних податків більш сильний для багатих, а регресивні податки більш сильно впливають на добробут бідних. Вважається, що пропорційне оподаткування забезпечує заінтересованість у зростанні доходів, але відтворює соціальну несправедливість у разі, коли надвисокі доходи отримані випадково або незаконно. Прогресивне оподаткування, навпаки, забезпечує обмеження зростання і перерозподіл доходів, у тому числі отриманих випадково або незаконно, але й стимулює приховування доходів.

Потім слід розказати учням про конкретні податки та їх ставки, що діють в Україні та навчити відносити їх до певних видів класифікації за різними критеріями.

Податок на доходи фізичних осіб – в Україні його сплачують наймані працівники, особи, що займаються підприємництвом і отримують доходи у вигляді дивідендів та частки прибутку, що підлягає розподілу. До 2004 р. заробітна плата за основним місцем роботи оподатковувалась за прогресивною шкалою. Доход не за основним місцем роботи оподатковувався пропорційно – за ставкою 20%. З 2004 року введено пропорційний податок, сьогодні його розмір 5, 15 або 30 % залежно від виду доходів.

Податок на прибуток підприємств стягується з прибутку корпорацій після вилучення процентів по банківських позичках, облігаціях та інших боргових зобов'язань, які були випущені для фінансування власної діяльності. В Україні податок на прибуток сплачують господарюючі суб'єкти, фінансові установи, некомерційні установи, якщо вони мають доходи, які не звільнені від оподаткування. Оподаткування пропорційне, але може диференціюватися в залежності від виду діяльності.

Об'єктом оподаткування при стягуванні **податків на майно** є вартість особистого багатства (квартир, земельних ділянок тощо) в період володіння ними або під час переходу права власності до іншої особи (при продажу чи успадкуванні). В Україні є податок на землю, податок на майно відмінне від земельної ділянки та податок з власників транспортних засобів.

Платежі по соціальному страхуванню виплачуються з фонду заробітної плати і є страховими внесками. В Україні сплачується єдиний соціальний внесок, який потім розподіляється між 4 фондами соціального страхування: від безробіття, від тимчасової втрати працездатності, від нещасних випадків на виробництві та пенсійний фонд.

Акцизи – це податки на споживання, які стягуються у момент придбання товарів. В Україні це податок на додану вартість, акцизний збір та мито.

Податок на додану вартість – це універсальний акциз, який міститься у ціні всіх товарів та стягується залежно від виручки за реалізовану продукцію (20%).

Мито – це податок на товари, що імпортуються, експортуються або перевозяться по території країни транзитом. Якщо країна проводить політику протекціонізму, то вона збільшує мито; якщо ж країна зацікавлена у тому, щоб стимулювати імпортерів до завезення товарів – вона зменшує мито.

Податкова система країни визначає певний порядок стягування податків, тобто: суб'єктів оподаткування, об'єкти оподаткування, податкові ставки, механізм стягування податків, а також склад та структуру податкових органів.

Основні принципи побудови податкової системи:

- 1) сума сплаченого податку завжди повинна дорівнювати вартості одержаних від держави благ та послуг;
- 2) усі податки повинні мати цільове призначення, тобто конкретний вид витрат в бюджеті, куди вони будуть направлені. Нецільовий, знеособлений податок обумовлює непродуктивне його використання з боку уряду. Нові податки вводяться тільки для покриття відповідних витрат, а не на ліквідацію бюджетного дефіциту;
- 3) умови оподаткування повинні бути простими та зрозумілими платникам. Податок повинен стягуватися в зручний для платника час і сприятливим методом. При цьому повинна враховуватися дешевизна стягування податків ("принцип дешевої держави", обґрунтований ще Адамом Смітом);
- 4) ставка оподаткування не повинна перевищувати розумного оптимуму, що дорівнює приблизно третині доходу;
- 5) громадяни, які сплачують податки, повинні бути поінформовані урядом, куди пішли отримані податкові надходження.

5.5. Структура державного бюджету країни

Державний бюджет країни – це зведений план надходжень та видатків на певний рік.

Державні бюджети затверджуються вищою законодавчою владою країн, а за виконання бюджетів відповідають уряди. Кожна країна має свою структуру доходів і видатків, яка залежить від державного устрою, рівня економічного розвитку тощо. Але можна виділити загальні закономірності. Так, доходна частина бюджету складається в основному з податкових надходжень (70%) і частково – з неподаткових (надходжень від зовнішньоекономічної діяльності, від продажу держмайна тощо). Серед державних витрат виділяють витрати на утримання соціальної сфери, соціальний захист населення, на державні капіталовкладення, на оборону, на утримання гілок державної влади тощо.

Оскільки основна маса бюджетних надходжень – це податки, то на перший погляд здається очевидним такий висновок: чим вища ставка оподаткування, тим більші надходження до держбюджету.

Насправді це не зовсім так. Якщо ставка оподаткування менша за оптимальний розмір (30%), то її підвищення на певному етапі дійсно може привести до зростання рівня надходжень до держбюджету. Але якщо ставка податку перевищує оптимальний рівень, база оподаткування зменшується, тобто фізичним особам та підприємцям стає вигідніше "йти у тінь", приховувати свої доходи, ніж чесно сплачувати державі занадто високі податки. Тоді загальна сума надходжень до бюджету не зростає, як очікувалось, а починає зменшуватися.

Залежність між ставкою оподаткування та рівнем надходжень до державного бюджету ілюструє крива Лаффера (рисунок 8).

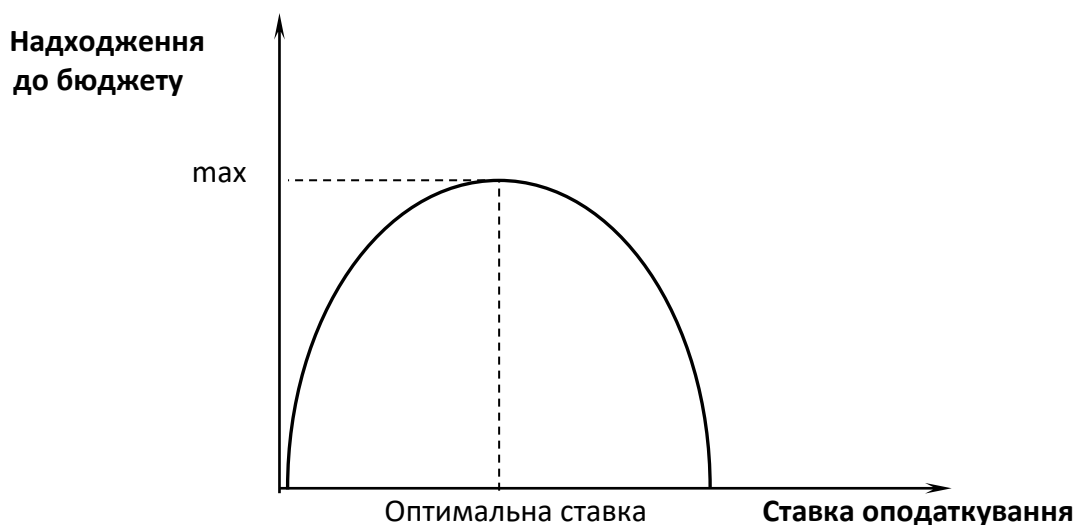

Рисунок 8. Крива Лаффера

Державний бюджет країни може бути врівноваженим (доходи = видаткам), профіцитним (доходи більші за видатки) та дефіцитним (видатки більші за доходи).

Існують такі основні *методи подолання дефіциту держбюджету*:

- 1) скорочення бюджетних витрат;
- 2) пошук джерел додаткових надходжень;
- 3) випуск (емісія) незабезпечених коштів, які використовуються для покриття державних витрат;
- 4) запозичення коштів у громадян, банків, фірм або у інших держав та міжнародних фінансових організацій.

Доцільно розглянути кожний з цих методів. Так, скорочення бюджетних витрат примушує уряд зменшити різноманітні *соціальні програми*, тобто такі фінансовані державою заходи, які спрямовані на

підтримку малозабезпечених, пенсіонерів, людей похилого віку, інвалідів та інших груп населення, які з об'єктивних причин мають труднощі у забезпеченні собі та своїм родинам мінімального рівня добробуту. Джерелом додаткових доходів може бути, наприклад, продаж державного майна; та не варто забувати, що всі додаткові джерела є вичерпними, здатні лише тимчасово покращити ситуацію і не можуть остаточно розв'язати проблему дефіциту держбюджету. Найбільш легким і водночас найбільш небезпечним методом є емісія готівкових та безготівкових коштів у розмірах, що перевищують реальні потреби економіки в них. Державі легко здійснити таку емісію і профінансувати ними певні статті витрат бюджету. Та національний ринок миттєво зреагує зростанням цін з усіма негативними наслідками інфляції. Отже, залишається брати в борг.

5.6. Причини виникнення державного боргу

Державний борг – це борг держави перед власними громадянами та іноземними кредиторами, завдяки якому вона покриває дефіцит державного бюджету.

Коли держава вирішує позичати гроші, вона випускає державні цінні папери (ощадні бони, казначейські векселі тощо), які продає, а отримані кошти використовує на покриття бюджетного дефіциту.

Нагромадження державного боргу – процес внутрішньо вибуховий, бо наявний борг повинен обслуговуватися, принаймні, повинен виплачуватися процент. Якщо навіть первинний бюджет збалансований, тобто видатки дорівнюють надходженням, то уряд вимушений брати позику, щоб оплачувати процент за наявний борг. Можна сказати, що борги мають властивість "підгодовувати самих себе".

Щоб зменшити тягар державного боргу, уряд може емітувати (випускати) гроші. Це, по-перше, забезпечує ресурси уряду фактично безплатно, а по-друге, якщо зростання кількості грошей в обігу зрештою призведе до інфляції, то реальна вартість номінального боргу зменшиться. Та не варто забувати, що така грошова емісія, направлена на покриття державного боргу, може привести до серйозних порушень макроекономічних пропорцій. Борг можна стабілізувати через невиконання зобов'язань, особливо перед зовнішніми кредиторами. Але це розглядається як втрата довіри і суттєво псує репутацію уряду.

В середньому державний борг в країнах Європи, наприклад, становить приблизно половину річного ВВП. Не можна порівнювати абсолютні величини боргу різних країн. Має значення насамперед

спроможність повертати борги. Тому першочерговим завданням уряду є стабілізація не боргу як такого, а відношення "борг – ВВП". Якщо ВВП стабільно зростає, то відношення "борг – ВВП" може залишатися сталим, навіть коли державний борг зростає. Якщо ж темпи зростання боргу прискорюються, а темпи зростання ВВП зменшуються, то процес нагромадження боргу стає небезпечним.

Серед економістів існують дві точки зору з питання про вплив зовнішнього та внутрішнього державного боргу на розвиток економіки в цілому.

Ті, хто виступає *проти державного боргу*, наводять наступні аргументи:

- державний борг віддає сьогодні в заставу майбутні доходи і лягає тягарем на наступні покоління. Ситуація загострюється, якщо взяті у борг кошти держава використовує не для капіталовкладень у перспективні галузі, а для поточного споживання. В майбутньому для покриття боргу треба буде або збільшувати податки, або зменшувати соціальні витрати;

- оскільки державні витрати – непродуктивні, то і позики для їхнього фінансування – нерозумні;

- якщо держава починає позичати, вона вже не зійде з цього шляху доти, доки не стане банкрутом;

- державні позики не є бажаними, якщо вони здійснюються не з надлишкових резервів приватного сектору.

Прихильники державного боргу стверджують, що:

- державний борг – це практично кредит, за допомогою якого створюються нові обсяги капіталу, що забезпечують економічне зростання;

- великий державний борг збільшує витрати і споживання – отже, він стимулює зростання виробництва;

- громадяни хочуть надійно вкласти свої гроші – цю можливість і надає їм держава, коли випускає та продає державні цінні папери.

Але не дивлячись на протилежність поглядів, більшість економістів погоджується із твердженням, що внутрішній борг менш тяжкий для держави, ніж зовнішній, як з точки зору національних почуттів, так і з точки зору економіки (сплачені проценти та основна сума боргу залишаються "працювати" в межах національної економіки). Повернення великих обсягів зовнішнього боргу передбачає значне збільшення експорту товарів та послуг, що може привести до небажаних змін обмінного курсу та викликає залежність держави від зовнішніх кредиторів, які можуть диктувати свої умови державі.

5.7. Зміст, цілі та інструменти фіскальної політики

Фіскальна політика полягає у маніпулюванні податками та державними витратами. Це – два основних важеля фіскальної політики. За їхньою допомогою фіскальна політика використовується при регулюванні економічного циклу.

Якщо в країні спостерігається *економічна криза*, яка супроводжується скороченням сукупного попиту та стрімким зростанням безробіття, варто стимулювати *зростання державних витрат* і свідомо йти на створення дефіциту держбюджету. Стимулююча роль дефіциту держбюджету в цьому випадку буде полягати у зростанні сукупного попиту за рахунок державних витрат. Аналогічно зростає сукупний попит при використанні іншого важеля фіскальної політики, а саме – *зменшення податків*. Отже, *стимулююча фіскальна політика* збільшує сукупний попит і спричиняє збільшення рівноважного обсягу ВВП.

В період *економічного піднесення*, коли існує загроза інфляції та "перегріву" економіки, треба проводити стримуючу фіскальну політику. Для цього варто *обмежити державні витрати*, як складову сукупного попиту. В результаті сукупний попит зменшиться, а нова точка макроекономічної рівноваги відповідатиме меншому рівню ВВП. Аналогічні наслідки можна отримати при збільшенні рівня оподаткування (зменшення і споживання, і заощаджень).

У фіскальній політиці виділяють дві частини – дискреційну політику та політику вбудованих стабілізаторів.

Суть дискреційної (тобто одномоментної) політики полягає у встановленні ставки оподаткування, суми відповідних державних витрат та інших параметрів, вплив яких на економіку має постійний характер. Ця робота здійснюється законодавчими органами країни; рішення приймаються раз на рік при затвердженні держбюджету і не підлягають перегляду.

Політика вбудованих стабілізаторів включає елементи, що змінюються в залежності від змін економічної ситуації. Наприклад, система виплат по безробіттю: в період економічного занепаду безробіття зростає і суми виплат по безробіттю збільшуються, що веде до виникнення дефіциту держбюджету; "включається" вбудований стабілізатор і дефіцит держбюджету, як було показано при розгляді стимулюючої фіскальної політики, автоматично пригашує несприятливе скорочення сукупного попиту.

І дискреційна політика, і політика вбудованих стабілізаторів – це дві взаємопов'язані сторони фіскальної політики. Наприклад,

встановлення ставки оподаткування – це функція дискреційної політики, а конкретні суми податкових надходжень до держбюджету на різних фазах економічного циклу – це вбудований стабілізатор. Адже при постійній ставці оподаткування надходження до бюджету, скажімо, в період економічного занепаду, зменшуються (бо зменшуються доходи), що призводить до дефіциту держбюджету і, відповідно, до призупинення занепаду.

Використання бюджету для нейтралізації циклічних коливань – не єдина функція фіскальної політики. За допомогою фіскальної політики населення країни забезпечується товарами та послугами колективного споживання. Фіскальна політика є також інструментом перерозподілу доходу, щоб пом'якшувати нерівність, яка може продукуватись ринковим механізмом. Але перерозподіл доходів може вести до зниження ефективності, оскільки супроводжується зниженням стимулів: високооплачувані, отже, високопродуктивні працівники можуть зменшити свої трудові зусилля у відповідь на високі податки, тоді як ті, хто отримує велику соціальну допомогу від держави, можуть вважати за безглуздя важку працю за невелику винагороду.

ВПРАВИ

Вправа 1

Грошовий агент $M1 = 500$ грн., поточні рахунки = 100 грн., розрахункові рахунки = 120 грн., строкові депозити = 150 грн.

Чому дорівнює агрегат $M0$?

Вправа 2

Готівкові гроші = 350 грн., строкові депозити = 250 грн., поточні рахунки = 200 грн., розрахункові рахунки = 300 грн., кошти клієнтів за трастовими операціями банків = 150 грн.

Чому дорівнює агрегат $M2$?

Вправа 3

Загальна сума поточних депозитів в комерційному банку складала 100000 гривень, його резерви – 37000 гривень, а норма обов'язкових банківських резервів – 25%.

Чому дорівнюють розміри нових позик, які за цих умов може надати комерційний банк та банківська система в цілому?

Вправа 4

Заповніть таблицю.

Таблиця 6

Вплив головних інструментів монетарної політики та дій НБУ на найважливіші макроекономічні показники

Інструменти	Дії	Вплив на грошову пропозицію	Вплив на процентну ставку	Вплив на сукупний попит	Вплив на реальний ВВП
Операції на відкритому ринку	Купівля державних цінних паперів				
	Продаж державних цінних паперів				
Резерві вимоги	Збільшуються				
	Зменшуються				
Розмір облікової ставки	Збільшується				
	Зменшується				

Вправа 5

Виробництво випустило 10 тис. книг. Собівартість однієї книги становить 60 умовних од. Частка покупних матеріалів і послуг сторонніх організацій – 50% собівартості.

За якою ціною видавництво має продавати книги для того, щоб чистий прибуток дорівнював не менше 340 000 ум. г. о., якщо податок на прибуток становить 25 %, податок на додану вартість – 20 %, а від інших податків підприємство звільнене.

Вправа 6.

Потенційний ВВП країни становить 100 млрд. дол., а фактичний – 80 млрд. дол. Сума податкових надходжень до державного бюджету становить 60% від обсягу ВВП. Державні видатки на товари і послуги становлять 60 млрд. дол.

Визначте:

- 1) що спостерігається в країні: дефіцит чи надлишок державного бюджету?
- 2) Як зміниться сальдо державного бюджету в умовах повної зайнятості?

Вправа 7**Заповніть таблицю.**

Таблиця 7

Взаємодія монетарної та фіскальної політики

Методи	Подолання інфляції	Припинення занепаду виробництва
Монетарна політика		
А. Збільшення норми обов'язкових банківських резервів В. Зменшення норми обов'язкових банківських резервів		
А. Купівля державних цінних паперів В. Продаж державних цінних паперів		
А. Зменшення облікової ставки В. Збільшення облікової ставки		
Фіскальна політика		
А. Збільшення державних витрат В. Скорочення державних витрат		
А. Збільшення податків В. Зменшення податків		

ТЕСТИ

1. Політику уряду, спрямовану на регулювання грошової маси, ставки відсотка та умов надання кредитів, називають:
 - A) фіскальною політикою;
 - B) соціальною політикою;
 - C) економічною політикою;
 - D) монетарною політикою.

2. Облікова ставка – це:
 - A) ставка відсотка за кредитами комерційних банків;
 - B) ставка відсотка за кредитами, які Центральний банк надає комерційним банкам;
 - C) ставка відсотка, за якою комерційні банки приймають внески клієнтів на депозитні рахунки;
 - D) ставка відсотку по строкових депозитах комерційного банку.

3. Норма резервування депозитів – це:
 - A) відсоткова частка суми депозитів, які комерційний банк має тримати у Центральному банку;
 - B) відсоткова ставка, за якою комерційні банки приймають від клієнтів внески на депозитні рахунки;
 - C) ставка відсотка за кредитами, які Центральний банк надає комерційним банкам;
 - D) відсоткова частина депозитів, яку комерційний банк надає в позику.

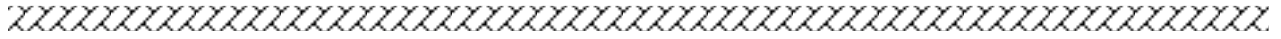
4. Операції на відкритому ринку – це:
 - A) встановлення Центральним банком певної облікової ставки;
 - B) купівля та продаж Центральним банком облігацій державної позики та інших цінних паперів;
 - C) встановлення Центральним банком норми обов'язкового резервування депозитів;
 - D) випуск Центральним банком готівки в обіг.

5. Якщо норма обов'язкових банківських резервів дорівнює 25%, а банківська система має надлишкові резерви в розмірі 15 тис грн., то банківська система може збільшити грошову масу максимум на:
 - A) 0;

- В) 60 тис. грн.;
- С. 15 тис. грн.;
- Д. 45 тис. грн.

6. Якщо Центральний банк проводить політику "дешевих грошей", то він:
- А) за допомогою інструментів монетарної політики збільшує пропозицію грошей, що веде до зниження процентної ставки і робить кредитні ресурси більш доступними;
 - В) за допомогою інструментів монетарної політики зменшує кредитні ресурси комерційних банків, що призводить до зростання рівня ставки проценту і робить кредитні ресурси менш доступними для виробників;
 - С) знецінює національну валюту по відношенню до іноземної валюти;
 - Д) робить іноземну валюту більш дешевою порівняно з національною.
7. Які з перерахованих нижче елементів не є частиною М1:
- А) монети;
 - В) паперові гроші;
 - С) ощадні внески;
 - Д) внески до запитання.
8. Державний бюджет – це:
- А) кошторис витрат держави;
 - В) державна казна;
 - С) фінансовий план надходжень і державних витрат;
 - Д) кошторис надходжень держави.
9. Дефіцит бюджету – це:
- А) сума перевищення витратків держави над її доходами в кожний даний рік;
 - В) сума перевищення доходів держави над її видатками в кожний даний рік;
 - С) правильні відповіді – А) і В);
 - Д) процентне відношення витратків держави до ВВП.
10. Антиінфляційна фіскальна політика передбачає:
- А) зростання рівня оподаткування та скорочення державних витратків;
 - В) скорочення і податкових надходжень, і державних витратків;
 - С) зростання податків і більш високий рівень державних витратків;
 - Д) постійний рівень і державних витратків, і податкових надходжень.

11. Прямі податки, на відміну від непрямих:
- A) "приховані" в ціні товару;
 - B) є податками на споживання і їх збільшення веде до збільшення ціни товару;
 - C) мають неприхований механізм стягнення;
 - D) правильні відповіді – A) і B).
12. Середня ставка пропорційного податку:
- A) знижується пропорційно зростанню доходу;
 - B) підвищується пропорційно зростанню доходу;
 - C) залишається незмінною незалежно від розміру доходу;
 - D) взагалі ніяк не пов'язана із динамікою доходу.
13. До непрямих податків відносяться:
- A) акцизи, податок на додану вартість, мито;
 - B) особистий прибутковий податок та податки на майно;
 - C) податок на прибуток корпорацій;
 - D) платежі по обов'язковому соціальному страхуванню.
14. Політика вбудованих стабілізаторів:
- A) полягає у встановленні ставки оподаткування, визначенні суми державних витрат та інших параметрів, вплив яких на економіку має постійний характер;
 - B) включає елементи, що змінюються в залежності від змін економічної ситуації і автоматично пригашують несприятливі зміни;
 - C) всі попередні відповіді правильні;
 - D) полягає у встановленні Центральним банком країни норми обов'язкових банківських резервів.
15. Державний борг – це:
- A) величина бюджетного дефіциту за поточний рік;
 - B) борг держави перед власними громадянами та іноземними кредиторами, завдяки якому вона покриває дефіцит державного бюджету;
 - C) сума взаємної заборгованості фірм і домогосподарств даної держави;
 - D) сума заборгованості фізичних осіб по споживчих кредитах комерційних банків.

ТЕМА 6. ОСНОВИ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ

6.1. Принципи абсолютних та порівняльних переваг.

6.2. Суть міжнародної торгівлі.

6.3. Обмеження в міжнародній торгівлі.

6.4. Сучасна міжнародна валютна система.

Як майбутні учасники світової економіки, учні зрозуміють, що міжнародна торгівля сприяє зростанню кількості і якості товарів та послуг, а це веде до задоволення зростаючих потреб. Як майбутні підприємці, раціональні споживачі, ощадливі інвестори учні набудуть навичок розрахунку валютних курсів.

Основні поняття: Принципи абсолютних та порівняльних переваг. Міжнародний поділ праці. Світове господарство. Міжнародна торгівля. Експорт. Імпорт. Зовнішня торгівля. Тарифні та нетарифні методи регулювання. Валюта. Валютний курс. Міжнародна валютна система.

6.1. Принципи абсолютних та порівняльних переваг

Виникнення міжнародної торгівлі обумовлено такими основними причинами:

- 1) країни неоднаково забезпечені природними, людськими ресурсами та капітальними благами, відрізняються різним рівнем розвитку науки, техніки та технології;
- 2) ефективне виробництво різноманітних товарів та послуг потребує різних технологій та комбінацій ресурсів.

Хоча міжнародна торгівля виникла задовго до появи будь-яких теорій, що її обґрунтовують, вона була і залишається об'єктом аналізу різноманітних економічних шкіл. Сучасні теорії міжнародної торгівлі

ведуть свій початок від класичної політекономії Адама Сміта та Давида Рікардо.

У відповідності з **теорією абсолютних переваг** А. Сміта, міжнародна торгівля є вигідною у тому випадку, якщо дві країни торгують такими товарами, які кожна з них виготовляє з меншими витратами, ніж країна партнер.

Проте Д. Рікардо розвинув теорію абсолютних переваг, доповнивши її поняттям **альтернативної вартості**, яка розглядається як робочий час, необхідний для виробництва одиниці одного товару, виражений через робочий час, необхідний для виробництва одиниці іншого товару. Давид Рікардо переконливо доказав, що міжнародна спеціалізація вигідна не тільки в тих випадках, коли яка-небудь держава має абсолютні переваги в виробництві і збуті даного товару в порівнянні з іншими країнами. Не обов'язково, щоб витрати на виробництво цього товару були менші в порівнянні з витратами на аналогічні товари, які створенні за кордоном. Цілком достатньо, з точки зору Д. Рікардо, щоб ця країна експортувала ті товари, по яким в неї є порівняльні переваги.

У відповідності з **теорією порівняльних переваг** Д. Рікардо зробив висновок: країни повинні спеціалізуватись на виробництві тих товарів, альтернативна вартість яких нижча, тобто які вони можуть виготовляти з відносно низькими витратами у порівнянні з іншими країнами.

Така спеціалізація дозволяє мати вигоду від зовнішньої торгівлі навіть тій країні, в якій виробництво всіх товарів менш ефективно, ніж у країні – партнера в торгівлі.

Країна А має абсолютні переваги по відношенню до країни Б у виробництві певного товару, якщо вона виробляє цей товар з меншими витратами ресурсів. Але товарообмін між країнами може бути взаємовигідним навіть тоді, коли одна країна має абсолютні переваги у виробництві всіх товарів. Абсолютна перевага не має значення для визначення міжнародної спеціалізації та структури торгівлі. В цьому випадку мають значення тільки порівняльні переваги у виробництві товарів. Кожна країна завжди має порівняльні переваги в певному виробництві, навіть якщо вона не має абсолютних переваг в жодній галузі.

Аналіз показує, що в результаті міжнародної спеціалізації та вільної торгівлі, що базується на використанні принципу порівняльних переваг, сумарне виробництво товарів збільшується, а країни досягають такого рівня споживання, який перевищує їхні внутрішні виробничі можливості.

6.2. Суть міжнародної торгівлі

Міжнародний розподіл праці та спеціалізація, в основі яких лежить принцип порівняльних переваг, заклали підвалини для виникнення світового ринку, який розвивався на основі внутрішніх ринків, поступово виходячи за національні межі. Еволюція ринку йшла за схемою: *внутрішній ринок – національний ринок – міжнародний ринок – світовий ринок*.

Внутрішній ринок – це форма господарського спілкування, при якій все, призначене для продажу, реалізується самим виробником всередині країни. *Національний ринок* – це внутрішній ринок, частина якого орієнтована на іноземних покупців. *Міжнародний ринок* – сукупність частин національних ринків, які безпосередньо пов'язані із закордонними ринками. *Світовий ринок* – сфера стійких товарно-грошових відносин між країнами, заснованих на міжнародному розподілі праці та інших факторів виробництва.

Об'єктивною основою виникнення світового ринку є міжнародний поділ праці – найвищий ступінь розвитку суспільно-територіального поділу праці між країнами, основою якого є економічно вигідна спеціалізація окремих країн і обмін випущеною продукцією.

Світовий ринок характеризується такими рисами:

- він є категорією товарного виробництва, яке вийшло за національні межі в пошуках збуту своєї продукції;
- він проявляється у міждержавному переміщенні товарів, що знаходяться під впливом не тільки внутрішніх, але й зовнішніх попиту та пропозиції;
- він оптимізує використання факторів виробництва і підказує виробнику, в яких саме галузях та регіонах вони можуть бути використані найбільш ефективно;
- він виконує санаційну роль, оскільки вибирає з міжнародного обміну товари, які не здатні забезпечити міжнародний стандарт якості при конкретних цінах.

Розвиток світового ринку товарів на рубежі 19-20 століть привів до інтенсифікації міжнародного економічного спілкування, яке поступово стало виходити за межі міждержавного обміну товарами. Бурхливий розвиток продуктивних сил та зростання потужності фінансового капіталу призвели до виникнення світового господарства. При переході товарного виробництва від стадії світового ринку до стадії світового господарства виникає міжнародне переміщення не тільки товару, але й факторів його виробництва, перш за все капіталу та робочої сили. Таким чином, категорія світового господарства стосується вже не тільки сфери обігу, але й сфери виробництва.

Світове господарство – це сукупність національних економік країн світу, пов'язаних між собою мобільними факторами виробництва.

Характерні риси сучасного світового господарства такі:

– розвиток міжнародного переміщення факторів виробництва, перш за все у формах вивозу-ввезення капіталу, робочої сили та технології;

– зростання на цій основі міжнародних форм виробництва на підприємствах, що розташовані в декількох країнах (транснаціональні корпорації);

– економічна політика держав, що передбачає підтримку міжнародного руху товарів та факторів виробництва на двосторонній та багатосторонній основі;

– виникнення економіки відкритого типу в межах багатьох держав та міждержавних об'єднань.

Світове господарство, таким чином, є більш високою, ніж світовий ринок, стадією розвитку ринкової економіки, яка включає окрім традиційної міжнародної торгівлі ще й вивіз капіталу, міжнародну міграцію робочої сили, торгівлю технологією, а також підприємства, що виникають на цій основі і є міжнародними за своїм характером. Регулюється світове господарство за допомогою заходів національної (наприклад, надання державних гарантій інвестицій) та міждержавної економічної політики (наприклад, укладання угод про уникнення подвійного оподаткування). В межах світового господарства економіка окремих країн світу стає все більш відкритою та орієнтованою на міжнародне економічне співробітництво.

В сучасному світі виробляти всі види товарів, створювати та вдосконалювати всі типи факторів виробництва не може жодна, навіть багата, країна. **Міжнародна економіка** стає тим механізмом, який може забезпечити досягнення цих цілей в інтересах всіх країн. В другій половині 20 століття ринкова економіка перейшла до нової, більш високої, ніж світове господарство, якості і стала міжнародною.

Найважливішою ознакою і світового ринку, і світового господарства, і міжнародної економіки є міжнародна торгівля.

Міжнародна торгівля – це сфера міжнародних товарно-грошових відносин, що представляє собою сукупність зовнішньої торгівлі всіх країн світу.

По відношенню до однієї певної країни, як правило, використовується термін "зовнішня торгівля держави", по відношенню до торгівлі двох країн між собою – "міждержавна, двостороння торгівля", а по відношенню до торгівлі всіх країн одна з одною – "міжнародна або світова торгівля". Міжнародна торгівля складається з двох зустрічних

потоків товарів (послуг) – експорту та імпорту і характеризується торгівельним сальдо та торгівельним оборотом.

Експорт – продаж товару, що передбачає його вивіз за кордон.

Імпорт – купівля товару, що передбачає його ввезення з-за кордону.

Торгівельне сальдо – різниця між вартісними обсягами експорту та імпорту.

Торгівельний оборот – сума вартісних обсягів експорту та імпорту.

Позитивні наслідки від участі в міжнародній торгівлі для національної економіки:

– *інтенсифікується виробничий процес в національних господарствах* (посилюється спеціалізація, створюється можливість масового виробництва, підвищується рівень завантаження устаткування та зростає ефективність впровадження нової техніки та технологій);

1) *розширення експорту спонукає до збільшення зайнятості, що має важливі економічні та соціальні наслідки.* Відповідно до деяких оцінок, збільшення експорту промислових товарів, еквівалентне 1% ВВП, викликає зростання частки промислового сектора в загальній зайнятості на 0,62 – 0,78 %;

2) *активна участь в міжнародній торгівлі створює умови для прискорення прогресивних структурних зрушень в національних господарствах;*

3) *надходження від експорту – суттєве джерело накопичення капіталу на потреби промислового розвитку.* В силу цього найвищі темпи економічного розвитку характерні для тих країн, де швидко розширюється зовнішня торгівля, особливо експорт, наприклад, Німеччина в 50-60-х роках, Японія – в 70-80-х, нові індустріальні країни в 90-х.;

4) *збільшення зовнішньоторгового обміну сприяє синхронізації економічного циклу в світовій економіці.*

6.3. Обмеження в міжнародній торгівлі

Не дивлячись на досить переконливі аргументи на користь вільної торгівлі, в реальній дійсності міжнародна торгівля розвивається в умовах суттєвих обмежень.

В залежності від втручання держави в міжнародну торгівлю розрізняють *протекціоністську торгову політику і політику вільної торгівлі (фритредерство).*

В різні періоди історії зовнішньоторгова практика схилялась то в бік свободи торгівлі, то в бік протекціонізму, щоправда, не приймаючи жодної з екстремальних форм.

В 50-60 роки для міжнародної торгівлі характерними були тенденції посилення лібералізму, а на початку 70-х років проявилась протилежна тенденція – наростання протекціонізму на рівні економічних угруповань, торгово-економічних блоків країн, що протистояли один одному.

Протекціонізм – економічна політика держави, спрямована на захист вітчизняних виробників товарів від конкуренції з боку іноземних фірм.

Її суттю є створення для вітчизняних торговців і підприємців особливих пільгових умов порівняно з іноземцями. Її наслідком стає одержання державною казною додаткових грошових надходжень від митних та інших зборів. Протекціонізм має і негативні наслідки: підвищення цін, уповільнення економічного зростання країни, можливість виникнення "торгівельних війн".

Протилежним підходом до регулювання торгівлі є система лібералізму або вільної торгівлі. Лібералізм – це зовнішньоекономічна політика, за якої митні органи виконують тільки реєстраційні функції, не збирають імпортного та експортного мита, не визначають ніяких кількісних чи інших обмежень.

Таку політику проводять країни з високою ефективністю національного господарства, наприклад, Канада.

В межах торгової політики тісно переплітаються економічні, політичні, адміністративні, організаційні, правові та інші проблеми. Міжнародна економіка вивчає переважно економічні передумови та наслідки здійснення заходів торгової політики.

Конкуренція на світовому ринку та зіткнення національних інтересів в міжнародній торгівлі змушує держави використовувати існуючі в їх розпорядженні інструменти регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Інструменти державного регулювання міжнародної торгівлі за своїм характером поділяються на **тарифні** – ті, що засновані на використанні митного тарифу, та **нетарифні** – всі інші методи (таблиця 8).

Нетарифні методи регулювання підрозділяються на *кількісні методи і методи прихованого протекціонізму*. Окремі інструменти торгової політики найчастіше застосовуються при бажанні або обмежити імпорт, або форсувати експорт.

Інструменти торгової політики

Методи		Інструменти торгової політики	Регулює переважно	
Тарифні		Мито Тарифна квота		Імпорт Імпорт
Нетарифні	Кількісні	Квотування Ліцензування "Добровільні обмеження"	Експорт Експорт	Імпорт Імпорт
	Приховані	Державні закупки Вимоги про зміст місцевих компонентів Технічні бар'єри Податки та стягнення		Імпорт Імпорт Імпорт Імпорт
	Фінансові	Субсидії Кредитування Демпінг	Експорт Експорт Експорт	

Митний тариф будь-якої країни складається з конкретних ставок мита, які використовуються з метою оподаткування товарів, що ввозяться чи вивозяться.

Мито – обов'язкова оплата, що стягується митними органами при імпорті чи експорті товару.

Серед **нетарифних обмежень** необхідно виділити:

1) **система ліцензування** – дозвіл, що видається державними органами на експорт або імпорт товару у встановленій кількості за визначений проміжок часу;

2) **"добровільні" обмеження**, як бажання запобігти дещо жорсткішого обмеження (наприклад, Японія добровільно обмежує експорт автомобілів в США з метою запобігання підвищення тарифу чи зниження імпорتنих квот).

Поряд з цим існують і **приховані методи** торгівельної політики, такі як технічні бар'єри, внутрішні податки та стягнення, політика в межах державних закупок, вимоги про зміст місцевих компонентів тощо.

Важливу роль в регулюванні міжнародної торгівлі, в усуненні перешкод для її розвитку та лібералізації відіграють міжнародні економічні організації. Одна з них ГАТТ (генеральна угода про тарифи та торгівлю), договір про створення якої було підписано 23 країнами в

1947 р. і вступив в силу в 1948 р. 31 грудня 1995р. ГАТТ припинила своє існування, модифікувавшись у СОТ (Світову організацію торгівлі). На сьогодні СОТ охоплює 94% світової торгівлі її членами є 159 країн світу (Україна з 2008 року).

6.4. Сучасна міжнародна валютна система

Громадяни кожної країни на внутрішньому ринку здійснюють продаж – купівлю товарів та послуг у національній валюті. Наприклад, громадяни України – у гривнях, Росії – рублях, США – доларах, Японії – японських йенах.

Чому необхідно мати національну валюту?

1. Національна валюта забезпечує незалежність країни, її суверенітет.

2. Національна валюта допомагає державі керувати економікою країни.

3. У національній валюті виплачується заробітна платня, пенсії, стипендії, тощо, здійснюється оплата товарів і послуг для державних потреб.

4. Власна валюта допомагає запобігти інфляції, яка може бути в інших країнах.

Операції з обміну валют здійснюються на ринку іноземних валют. В Україні кожен громадянин чи організація може зробити обмін української гривні на американські долари чи іншу іноземну валюту в банку або в пункті обміну валют.

Ринки іноземних валют різних країн утворюють світовий валютний ринок. На валютному ринку обмін валюти здійснюється за валютним курсом.

Валютний курс – це ціна однієї національної валюти, яка визначена у грошових одиницях інших країн.

Наприклад, в листопаді 2013 року в Україні один долар можна було придбати за 8,20 гривні.

Номінальний обмінний курс (NER, або e) – це відносна ціна двох валют, тобто пропорція їхнього обміну одна на одну.

Встановлення валютного курсу називається котируванням валют. Існує 2 види котирування.

Пряме котирування оцінює одиницю іноземної валюти певною кількістю національної (1\$ – 8,2 грн.).

Обернене котирування оцінює одиницю національної валюти певною кількістю іноземної (1 грн. – 0,12\$).

Валютний курс відіграє важливу роль у світовому господарстві і в національній економіці. З його допомогою можна порівняти ціни на товари та послуги, вироблені в різних країнах.

Розрізняють *плаваючий (гнучкий) і фіксований валютний курс*.

1. Коли курс обміну національних валют між собою залежить від попиту і пропозиції на валюту, – це гнучкий чи плаваючий курс.

2. Коли держава втручається в цей процес, центральний банк встановлює фіксований валютний курс.

Більшість країн, починаючи з 70-х років, користується валютним курсом, в основі якого лежить гнучкий курс. Значні коливання під впливом попиту і пропозиції характерні для валютних курсів як сильних, так і слабих валют.

На попит і пропозицію іноземної валюти, а отже на валютний курс, опосередковано впливає вся сукупність як внутрішніх, так і зовнішніх економічних відносин країни. Серед факторів, що безпосередньо впливають на динаміку курсу валют, слід виділити: національний дохід та рівень витрат виробництва, реальну купівельну спроможність грошей, рівень інфляції в країні, стан платіжного балансу, рівень процентних ставок в країні, довіру до валюти на світовому ринку тощо.

Зміни курсу валюти неоднаково впливають на різних суб'єктів ринку. Занижений курс національної валюти дає змогу отримати додаткові вигоди при експорті товарів та послуг і стримує імпорт і навпаки.

Колівання валютного курсу впливають на зміну сукупного попиту і сукупної пропозиції, тобто мають макроекономічні наслідки. Закономірно, що в більшості країн валютний курс розглядається як важливий об'єкт регулювання при проведенні державної економічної політики.

Потреба в коригуванні валютних курсів виникає у зв'язку з необхідністю досягнення збалансованості зовнішніх розрахунків. Оцінка збалансованості дається на основі платіжного балансу країни – систематизованого запису всіх операцій з активами та грошовими коштами. Рахунки платіжного балансу відображають операції країни з іншим світом і об'єднуються за видами угод.

Основні статті платіжного балансу:

- баланс товарів та послуг;
- товарний баланс;
- баланс послуг;
- операції з капіталом та фінансові операції;
- резервні активи.

В процесі розвитку економічних відносин і поглиблення міжнародного поділу праці розвивається міжнародна валютна система.

Міжнародна валютна система включає:

- національні валюти і міжнародну ліквідність;
- валютний курс;
- валютні ринки;
- міжнародні валютно-фінансові організації;
- міждержавні угоди та домовленості.

Міжнародна валютна система – це форма організації міжнародних валютних відносин, обумовлена розвитком світового господарства і юридично закріплена міждержавними угодами. З середини 70-х років діє Ямайська Валютна система. Згідно з її принципами, золото перестало бути тією базою, на основі якої визначався валютний курс. Якщо раніше співвідношення між валютами визначалося на основі їх золотого вмісту, то зараз – на основі купівельної спроможності валют, під впливом попиту та пропозиції. Із введенням Ямайської валютної системи відбулася повна демонетизація золота. Золото стало звичайним товаром, який Центральні банки та уряди країн продають та купують на світовому ринку золота. Та демонетизація золота не означає, що країни відмовилися від своїх золотих запасів. На сьогодні жодна валюта світу вільно на золото в банку не обмінюється; золото купується як будь-який інший товар.

Окрім міжнародної валютної системи існують також регіональні валютні системи. Яскравим прикладом є функціонування валютної системи країн – членів ЄС. Європейське Співтовариство (з 1957 до 1992 року Європейське Економічне Співтовариство) – група західноєвропейських держав, які здійснили інтеграцію своїх економік, об'єднавшись в економічний союз. У ЄС створено єдиний внутрішній ринок знято обмеження на вільне переміщення товарів, капіталів, робочої сили між країнами, сформовано єдину валютну систему. Спільна регіональна валюта країн ЄС називається євро, вона була запроваджена з 1 травня 1998 року. Євро замінило національні валюти повністю з 1 січня 2002 року, коли в обіг були введені банкноти і монети.

ВПРАВИ

Вправа 1

Дві країни А і Б виробляють лише 2 товари: тканину і цукор.

Витрати робочого часу на 100 кв. м тканини і 100 кг цукру наведені в таблиці:

Таблиця 9

Витрати на виробництво в країнах А і Б

	Витрати праці на виробництво, годин	
	А	Б
Тканина, 100 кв. м	60	80
Цукор, 100 кг	20	40

1. Яка країна має абсолютні переваги у виробництві тканини? Цукру?
2. Яка країна має порівняльні переваги у виробництві тканини? Цукру?
3. На якому товарі варто спеціалізуватися країні А? Країні Б? Обґрунтуйте розрахунками.

Вправа 2

Є наступна інформація про параметри виробництва Індії та Грузії.

Таблиця 10

Продуктивність праці при виробництві різних товарів в 2х країнах

	Індія	Грузія
Виробництво чаю за одиницю робочого часу	100	60
Виробництво апельсинів за одиницю робочого часу	50	60

1. Яка країна має абсолютні переваги у виробництві чаю? апельсинів?
2. Яка країна має порівняльні переваги у виробництві чаю? апельсинів?
3. На якому товарі варто спеціалізуватися Індії? Грузії? Обґрунтуйте розрахунками.

Вправа 3

Обговоріть такі ситуації:

1. Чи добре, коли в структурі імпорту велику питому вагу має певний товар, що купується у однієї країни-продавця? Які проблеми можуть виникати в цьому випадку?

2. Що краще для України – коли в експорті переважає частка сировини чи кінцевих товарів?

Вправа 4

Здійснити аналіз динаміки експорту та імпорту товарів в Україні на основі статистичних даних.

Відповісти на питання.

1. Частка яких країн є основною в експорті та імпорті України?
2. Яка загальна динаміка змін експорту та імпорту в Україні ?
3. З якими країнами Україна має активне торгівельне сальдо та навпаки. Що краще? Чому?

Вправа 5

Поділіть дошку на дві частини: "Що експортує Україна" і "Що імпортує Україна". Клас теж поділіть на дві групи. Дайте учням 5 – 7 хвилин, щоб кожна команда мала можливість обговорити свої ідеї. Потім представник від кожної команди заповнює свою частину дошки і дає необхідні коментарі.

Вправа 6

1. За статистичними даними Державного комітету статистики України за 2012 рік обсяг експорту товарів становив 68,8 трлн. дол. США, імпорту – 84,6 трлн. дол. Розрахуйте зовнішньоторговий оборот і сальдо зовнішньої торгівлі товарами.
2. Зробіть розрахунки: Скільки одиниць валюти можна отримати за 200 гривень? (курс валюти взяти на той час, коли здійснюєте розрахунки).

Таблиця 11

Обмін валют

Іноземна валюта	Сума для обміну, грн.	Курс валюти	Загальна сума іноземної валюти
Росія – рублі			
США – долари			
Німеччина – євро			

ТЕСТИ

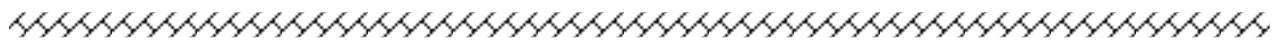
1. Принцип порівняльних переваг вперше сформулював:
 - A) Джон М. Кейнс;
 - B) А. Сміт;
 - C) Т. Мальтус;
 - D) Д. Рікардо.

2. Якщо Україна збільшила мито на ввезення продуктів харчування, то це, напевне, призведе до:
 - A) збільшення виробництва сільськогосподарської продукції в Україні;
 - B) підвищення якості вітчизняних продуктів харчування;
 - C) підвищення цін не тільки на імпортні продукти харчування, але й на вітчизняні;
 - D) розширення вітчизняного товаровиробництва в більшості галузей.

3. Прикладами торгівельних бар'єрів є:
 - A) квоти;
 - B) мито;
 - C) стандарти на ввезені товари;
 - D) все вищезазначене.

4. Введення в державі мита на імпортні товари сприяє:
 - A) збільшенню виграшу вітчизняних виробників, які використовують імпортні товари в своєму виробництві, і зменшенню виграшу вітчизняних споживачів;
 - B) підвищенню виграшу вітчизняних споживачів і зниженню виграшу вітчизняних виробників, які використовують імпортні товари в своєму виробництві;
 - C) підвищенню виграшу вітчизняних споживачів і підвищенню виграшу вітчизняних виробників, які використовують імпортні товари в своєму виробництві;
 - D) зниженню виграшу вітчизняних споживачів і зниженню виграшу вітчизняних виробників, які використовують імпортні товари в своєму виробництві.

5. Припустимо, що обмінний курс української гривні зростає. Що з наведеного нижче відбудеться в цьому випадку?
- A) буде потрібно менше доларів, фунтів та іншої валюти для купівлі українських гривень;
 - B) імпорتنі товари в Україні подорожчають;
 - C) інші країни будуть змушені платити більші суми за товари, які вироблені в Україні;
 - D) ціни українських товарів у доларах знизяться.
6. В довгостроковому періоді в країнах із гнучким валютним курсом та високою інфляцією відбувається:
- A) зростання курсу національної валюти;
 - B) падіння курсу національної валюти;
 - C) стабілізація курсу у відповідності з новим рівнем цін;
 - D) вірно все вищезазначене.
7. Якщо Національний Банк проводить політику, націлену на захист гривні від знецінення, то за інших рівних умов:
- A) рівень відсоткових ставок відносно збільшиться, а рівень безробіття відносно знизиться;
 - B) рівень відсоткових ставок відносно збільшиться, а рівень зайнятості відносно знизиться;
 - C) рівень відсоткових ставок відносно збільшиться при незмінному рівні сукупного попиту;
 - D) рівень відсоткових ставок і рівень зайнятості відносно знизяться.
8. Високий рівень інфляції в країні:
- A) веде до знецінення національної валюти;
 - B) підвищує цінність національної валюти;
 - C) не впливає на валютний курс;
 - D) або знижує, або підвищує валютний курс.
9. Система фіксованих валютних курсів потребує:
- A) 100%-го забезпечення золотом грошової маси в країні;
 - B) визначення обмінного курсу через взаємодію попиту і пропозиції валют на валютному ринку;
 - C) підтримки центральним банком обмінного курсу національної валюти, офіційно зафіксованого на визначений період часу;
 - D) невтручання держави в діяльність валютного ринку з метою зміни обмінного курсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абчук В. А. Задачник по экономике / В. А. Абчук. – С-Пб. : Деан, 1998. – 168 с.
2. Аврех Г. Л. Экономика на уровне молекул / Г. Л. Аврех, Е. Б. Цыркин, Е. И. Щукин. – М. : Химия, 1986. – 141 с.
3. Азимов Л. Б. Уроки экономики в школе. Активные формы преподавания: Учебно-методическое пособие / Л. Б. Азимов, Е. В. Журавская. – М. : Аспект-Пресс, 1995. – 70 с.
4. Аксьонова О. В. Методика викладання економічних дисциплін / О. В. Аксьонова. – К. : КНЕУ, 2006. – 708 с.
5. Аксенова Е. В. Активизация обучения в экономическом вузе / Е. В. Аксенова, Т. Е. Оболенская, А. Д. Шарапов. – К. : ЦНКВО, 1991. – 202 с.
6. Балягіна І. А. Методика викладання економіки / І. А. Балягіна, М. А. Богорад, Г. О. Ковальчук. – К. : КНЕУ, 2003. – 341 с.
7. Барнс Луис Б. Преподавание и метод конкретных ситуаций / Луис Б. Барнс, К. Рональд, Эбби Д. Хансен, пер. с англ. Ф. П. Тарасенко. – М., 2000. – 265 с.

8. Беденко М. В. Про бізнес та гроші для дітей хороших / М. В. Беденко. – К. : Факт, 2001. – 52 с.
9. Бескова Н. В. Книга для вчителя економіки: Довідково-методичне видання / Н. В. Бескова, В. М. Проценко. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – 256 с.
10. Бордовская Н. В. Педагогика. Учебник для вузов / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. – С-Пб. : Питер, 2000. – 287 с.
11. Вієвська М. Г. Менеджмент вищої економічної освіти / М. Г. Вієвська, Л. І. Красовська, Н. Л. Шкіря. – Львів : Магнолія Плюс, 2010. – 389 с.
12. Вієвська М. Г. Імітаційно-ігровий підхід у викладанні психолого-педагогічних дисциплін студентами економічних спеціальностей / М. Г. Вієвська, Л. І. Красовська // Вища школа. – № 2-3, 2001. – С. 47–59.
13. Врублевська М. О. Секрети успішного уроку / М. О. Врублевська. – Харків : ВГ "Основа", 2005. – 142 с.
14. Горленко Г. О. Збірник задач з економіки, 10–11 класи з поглибленим вивченням економіки / Г. О. Горленко. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2001. – 45 с.
15. Горленко Г. О. Практикум з економіки для 10–11 класів, посібник для вчителя / Г. О. Горленко. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2001. – 62 с.
16. Гушулей Й. М. Загальна методика викладання основ економіки / Й. М. Гушулей., І. М. Вітенко. – Тернопіль : СМП "Астон", 2002. – 342 с.
17. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. № 24. – Освіта України. – 2004. – № 5, 20 січня.
18. Исаченко И. М. Игровые методы обучения в экономике / И. М. Исаченко. – К. : МАУП, 1995. – 117 с.
19. Економіка: навчальний посібник для загальноосвітніх середніх шкіл / За редакцією С. В. Степаненка – К. : КНЕУ, 2000 р. – 145 с.
20. Ковальчук Г. О. Активізація навчання в економічній освіті / Г. О. Ковальчук. – К. : КНЕУ, 2003. – 298 с.

21. Ковальчук Г. О. Економіка родини : Навч. посібник / Г. О. Ковальчук. – К. : КНЕУ, 2002. – 120 с.
22. Ковальчук Г. О. Контрольні завдання з економіки / Г. О. Ковальчук. – К. : Кадри, 2002. – 270 с.
23. Ковальчук Г. О. Організація навчання з економіки: Навч. посібник / Г. О. Ковальчук. – К. : Укр. ДПУ ім. М. Драгоманова, 2002. – 304 с.
24. Ковальчук Г. О. Формування професійних педагогічних умінь майбутніх викладачів економіки / Г. О. Ковальчук // Педагогіка і психологія. – 1999. – №1. – С. 98-103.
25. Ковальчук Г. О. Економіка: Підручник / Г. О. Ковальчук, В. Г. Мельничук, В.О. Огнев'юк. – К. : Навчальна книга, 2003. – 380 с.
26. Корлюгова Ю. Н. Деловые игры по экономике: Пособие для учителя / Ю. Н. Корлюгова, М.Л. Ларионов. – М. : Вита-Прес, 1998. – 143 с.
27. Латер Ю. С. Основи сімейної економіки: робочий зошит учня 8 класу / Ю. С. Латер, І. В. Ящишина, Т. Г. Гільберт. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2000. – 72 с.
28. Липсиц Н. И. Удивительные приключения в стране Экономика / Н. И. Липсиц. – М. : Дело; Вита-Пресс, 2001. – 352 с.
29. Маршал А. Основы экономической науки / А. Маршал – М. : Эксмо, 2008. – 832 с.
30. Методика викладання економіки: Навч.-метод. посіб. для самоств. вивч. дисц. / І. А. Балягіна, М. А. Богорад, Г. О. Ковальчук. – К. : КНЕУ, 2003. – 341 с.
31. Мицкевич А. А. Сборник заданий по экономике / А. А. Мицкевич. – М. : Вита-Пресс, 1998. – 254 с.
32. Основи економічних знань: Підручник / Мочерний С. В. – К. : Видавничий центр "Академія", 2003 – 312 с.
33. Носаченко И. М. Игровые методы обучения в экономике : Учебно-методическое пособие / Носаченко И. М. – К. : МАУП, 1995. – 80 с.
34. Павленко О. О. Методичні вказівки до самостійної роботи з дисципліни "Методика викладання економіки" "Застосування

- змагальних методів навчання при викладанні економічних дисциплін" / О. О. Павленко. – Кривий Ріг : КЕІ КНЕУ, 2003. – 49 с.
35. Пруссова Л. Г. Экономика в вопросах и ответах: Учебно-метод. пособие / Л.Г. Пруссова. – К. : АОЗТ "Експрес-об'ява", 1998. – 320 с.
36. Радіонова І.Ф. Загальна економіка: Підр. для 10 (11) кл. СЗО НЗ / І. Ф. Радіонова, І. С. Кравченко, В. В. Радченко / [За ред. І.Ф. Радіонової]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 395 с.
37. Райзберг Б. А. Экономика для детей в играх, задачах и примерах: Практическое пособие / Б. А. Райзберг. – М. : Ось-89, 1998. – 72 с.
38. Симоненко В. Д. Семейная экономика: Учебное пособие для 7-8 классов общеобразовательных учреждений. Образовательная область "Технология" / Симоненко В. Д., Шелепина О. Л. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Вита-Пресс, 2002. – 192 с.
39. Степаненко С.В. Основи економіки / С.В. Степаненко. – К. : А.П.Н., 2005. – 316 с.
40. Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін: Навч. посіб. / Г. О. Ковальчук, Н. Ю. Бутенко, М. В. Артюшина та ін.; За ред. Г. О. Ковальчук. – К. : КНЕУ, 2006. – 320 с.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

ШЕВЧЕНКО
Ольга Степанівна

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ
ОСНОВ ЕКОНОМІКИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для студентів 5 курсу фізико-математичного факультету
спеціалізація математика та економіка

Технічний редактор *О. Клімова*

Комп'ютерна верстка
та макетування *О. Клімова*

Комп'ютерний набір *О. Шевченко*

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія KB № 17500-6250 ПР від 16.11.2010 р.*

Підписано до друку 26.12.2013 р.
Формат 60x84 1/16. Друк на різнографі.
Обл. друк. арк. 4,21. Ум. друк. арк. 6,05.
Наклад 100 прим. Зам № 695.

Редакційно-видавничий відділ ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка,
14013, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53,
тел. 65-17-99
Chnpu.tipograf@gmail.com

